ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Greek Review of Social Research

Vol 28 (1976)

28 Γ'

Περιφερειακές σχέσεις και τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων της Ελλάδας

Παύλος Λουκάκης

doi: 10.12681/grsr.358

Copyright © 1976, Παύλος Λουκάκης

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0.

To cite this article:

Λουκάκης Π. (1976). Περιφερειακές σχέσεις και τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων της Ελλάδας. *The Greek Review of Social Research*, *28*, 363–388. https://doi.org/10.12681/grsr.358

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 12/10/2024 08:55:02

περιφερειακὲς σχέσεις καὶ τάσεις ἐξέλιξης τοῦ δικτύου ἀστικῶν κέντρων τῆς Ἑλλάδας

τοῦ
Παύλου Λουκάκη
Ἀρχιτέκτονα,
Δρα Πολεοδομίας-Χωροταξίας

α. εἰσαγωγὴ

Μιλώντας γιὰ οἰκιστικὴ δομὴ ἑνὸς χώρου, ἐννοοῦμε τὴ *δυναμικὴ εἰκόνα* τοῦ πλέγματος τῶν οἰκισμῶν ποὺ τὸν ἀποτελοῦν, σὲ κάποια συγκεκριμένη χρονικὴ στιγμή. Ἡ εἰκόνα αὐτή, ἀποτέλεσμα μιᾶς χρονικῆς ἐξελικτικῆς πορείας (δηλ. οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς, πολιτικῆς, ἰδεολογικῆς), δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἑρμηνευτεῖ ἀποσπασματικὰ (ἀναλύοντας δηλ. μιὰ ἀπὸ τὶς πλευρὲς αὐτές), ἀφοῦ τὸ ἴδιο της τὸ περιεχόμενο προειδοποιεῖ γιὰ τὶς πολυσύνθετες διαδικασίες ποὺ τὸ καθόρισαν. Ἑπομένως, ἡ ἔρευνα τῆς οἰκιστικῆς δομῆς ἑνὸς χώρου ἀπαιτεῖ τὴ θεώρηση σὲ βάθος ὅλων ἐκείνων τῶν παραμέτρων, πού, μέχρι τὴ χρονικὴ στιγμὴ τῆς διερεύνησης, ἔχουν ἐπιδράσει καὶ ἐπηρεάσει τὴ λειτουργία του καὶ προδιαγράφουν τὶς δυνατότητες μελλοντικῶν ἐξελίξεων.

Τὸ πρόβλημα ξεκινάει κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τὸν προσδιορισμὸ καὶ τὴ φύση τοῦ συγκεκριμένου χώρου. Ἀνάλογα μὲ τὸν τρόπο θεώρησης (γεωγραφικό, ἱστορικό, οἰκονομικό, κοινωνικό), τὰ ὅρια ἑνὸς χώρου διαφοροποιοῦνται.

Μιὰ συνθετικὴ ὅμως προσέγγιση εἶναι δυνατό, παρ' ὅλα αὐτά, νὰ μᾶς ὁδηγήσει στὸν προσδιορισμὸ *ὁρίων χώρων*, μέσα στοὺς ὁποίους ὁ τρόπος ἐξέλιξης καὶ δράσης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ οἱ παραγωγικὲς σχέσεις τὶς ὁποῖες καθορίζουν, εἶναι δυνατὸ νὰ ἐκφράζουν μιὰ *χωρικὴ ἑνότητα* γιὰ διερεύνηση.

Τὸ δίκτυο τῶν οἰκισμῶν, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἀποτελεῖ τὸν καμβὰ πάνω στὸν ὁποῖο ἀναπτύσσονται οἱ παραγωγικὲς σχέσεις καὶ οἱ ἐν γένει κοινωνικὲς σχέσεις καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐπηρεάζονται, ἐκφράζει καὶ ἀντικατοπτρίζει (στὴν ὅποια κλίμακα) τὶς ἀντιθέσεις καὶ ἀντιφάσεις ἑνὸς δοσμένου κοινωνικοοικονομικοῦ σχηματισμοῦ. Ἔτσι π.χ. ἡ σχέση καὶ ἡ ἀντίθεση πόλης-χωριοῦ, ἡ σχέση καὶ ἡ ἀντίθεση μεταποίησης καὶ τριτογενῆ τομέα κλπ., διαμορφώνουν ἕνα εἶδος ὀργάνωσης χώρου, μιὰ μορφὴ οἰκιστικοῦ δικτύου, μιὰ λειτουργικὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα ποὺ τὸ συνθέτουν. Σύγχρονα ὅμως, ὅλα αὐτὰ διαμορφώνουν τὴν παραγωγὴ μὲ τὴν τεχνικὴ καὶ κοινωνικὴ μορφή της, τοὺς τρόπους ἐξαγωγῆς τῆς ὑπεραξίας καὶ τὸ μέγεθός της, τὸν τεχνικὸ καὶ κοινωνικὸ καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, τὴ διανομὴ τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, τόσο ἀνάμεσα στὸ κεφάλαιο καὶ τὴν ἐργασία, ὅσο καὶ ἀνάμεσα στὶς διάφορες μορφὲς τοῦ κεφαλαίου.

Ἡ θεώρηση, ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὀπτικὴ γωνία, προσδιορίζει μιὰ δυναμικὴ στὴν ἐξέλιξη ἑνὸς χώρου καὶ ἀποκλείει τὴν ὁποιαδήποτε διερεύνηση στατικοῦ χαρακτήρα. Διευκρινίζει ἐπίσης ὅτι ἡ «ἰσορροπία», ποὺ μπορεῖ νὰ ἐμφανίζεται κάποια χρονικὴ στιγμὴ σ' ἕνα συγκεκριμένο χῶρο, εἶναι σχετικὴ καὶ ἐκφράζει τὸ βαθμὸ σχέσης ἀνάμεσα σὲ ἀντιτιθέμενες

δυνάμεις. Εἶναι δηλαδὴ δυναμικὴ καὶ ὄχι στατικὴ ἰσορροπία.

Σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου εἶναι νὰ διερευνήσει, μὲ βάση τὴ συλλογιστικὴ ποὺ πιὸ πάνω ἀναπτύχθηκε, τὴν ἐξέλιξη τοῦ δικτύου οἰκισμῶν στὴν Ἑλλάδα (στὸ βαθμὸ φυσικὰ ποὺ ἡ ἔκταση ἑνὸς τέτοιου κειμένου τὸ ἐπιτρέπει), ἀποκαλύπτοντας τοὺς παράγοντες καὶ τὶς διαδικασίες ποὺ τὴν ἔχουν ἐπηρεάσει. Ἡ ἀποκάλυψη αὐτὴ ὁδηγεῖ αὐτόματα στὴ δόμηση μιᾶς συνθετικῆς εἰκόνας μελλοντικῶν ἐξελίξεων καὶ διαγράφει τὶς δυνατότητες κατευθυντηρίων παρεμβάσεων γιὰ τὴν πραγματοποίηση ἐπιθυμητῶν στόχων. Ἔτσι προσδιορισμένο τὸ πλαίσιο τῆς ἔρευνας, ὑποβάλλει μιὰ συγκεκριμένη μεθοδολογικὴ θεώρηση, ποὺ ἀπαιτεῖ:

Α) Ἱστορικὴ ἀνάλυση τῆς ἐξέλιξης τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν σχέσεων ποὺ ἐπιδράσανε μέχρι τὴ στιγμὴ τῆς ἔρευνας:

α_1 : στὴν οἰκονομικὴ δομὴ τοῦ χώρου
α_2 : στὴν κοινωνική του δομὴ
α_3 : στὶς καθοριστικὲς πολιτικὲς σχέσεις καὶ ἀποφάσεις
α_4 : στὴ χωροταξικὴ διάρθρωση.

Β) Προσδιορισμὸ τῆς χρονικῆς ἀναφορᾶς τῆς μελέτης, ποὺ περιγράφεται σὰν «σημερινὴ» καὶ ποὺ προκύπτει βασικὰ ἀπὸ τὰ προηγούμενα σημεῖα.

Γ) Προσδιορισμὸ τῶν διαφαινομένων μελλοντικῶν ἀναφορῶν ποὺ προκύπτουν:

γ_1 ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῶν προηγουμένων φάσεων τῆς μελέτης
γ_2 ἀπὸ τὶς κατευθύνσεις ἀνάπτυξης, τὶς ἐπιλογὲς δηλ. τῆς πολιτείας ποὺ ὑποδηλώνουν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἐπιδιωκόμενες διαρθρωτικὲς ἀλλαγές.

Ἡ κάλυψη τοῦ συνόλου τῶν σημείων ποὺ ἡ μεθοδολογικὴ αὐτὴ ἀντιμετώπιση ἐπιδιώκει, ἀπαιτεῖ τὴ συνεργασία πολλῶν τομέων ἔρευνας. Οἱ μελέτες ὅμως, ποὺ μέχρι σήμερα ἔχουν πραγματευτεῖ τὸ πρόβλημα τῶν περιφερειακῶν σχέσεων καὶ τῆς χωροταξικῆς διάρθρωσης τῶν οἰκισμῶν στὴν Ἑλλάδα μέσα ἀπὸ μιὰ πλήρη ἱστορικὴ ἀνάλυση, εἶναι ἐλάχιστες(1). Ἡ ἔλλειψη αὐτῶν τῶν βασικῶν ἀφετηριακῶν στοιχείων, ποὺ αἰτιολογοῦν τὴ σημερινὴ χωροθετικὴ διάρθρωση τοῦ δικτύου οἰκισμῶν καὶ τὴν ἐσωτερικὴ δομή τους, κάνει πολὺ δυσκολώτερη τὴν ἔρευνα. Αὐτὸ τὸ ἄρθρο βασίζεται στὸ ἱστορικό του μέρος, σὲ συμπεράσματα προσωπικῆς μελέτης, στὴν ὁποία οἱ ἐπὶ μέρους ἔρευνες ἔδωσαν τὶς ἀπαραίτητες πληροφορίες γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῶν ἱστορικῶν παραγόντων ποὺ ὁδήγησαν στὴ σημερινὴ διάρθρωση τοῦ δικτύου τῶν οἰκισμῶν στὴν Ἑλλάδα(2).

β. Ἱστορικὲς περίοδοι ποὺ προδιαγράφουν τὴ σημερινὴ χωροθετικὴ διάρθρωση τοῦ δικτύου οἰκισμῶν

Σὲ μιὰ προσπάθεια περιοδολόγησης τῶν χρονικῶν φάσεων ποὺ ἐπέδρασαν στὴ διάρθρωση τοῦ οἰκιστικοῦ πλέγματος τῆς χώρας, μποροῦμε νὰ ἐντοπίσουμε (μὲ διάφορες ἐνδιάμεσες φάσεις) τὶς παρακάτω περιόδους(3).

α) 1830 - 1863
β) 1864 - 1912
γ) 1913 - 1922
δ) 1923 - 1947
ε) 1948 - 1960
στ) 1961 - μέχρι σήμερα

Ἀπὸ τὶς περιόδους αὐτές, ἡ ἀφετηρία τῆς πρώτης (δηλ. ἡ σύσταση τοῦ Νεοελληνικοῦ Κράτους) δὲν εἶναι ἀπόλυτη. Οἱ παραγωγικὲς σχέσεις δηλαδὴ ποὺ τὴ χαρακτηρίζουν δὲν ἦσαν οὐσιαστικὰ διαφοροποιημένες ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, καὶ σημαντικότατες περιοχὲς τοῦ σημερινοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους γιὰ ἕναν αἰώνα ἀκόμη δὲν ἀνῆκαν σ' αὐτό. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ δημιουργία τοῦ Νεοελληνικοῦ Κράτους καὶ οἱ νέες πολιτικὲς συνθῆκες εἶναι γεγονότα ποὺ μποροῦν γιὰ τὴ θεώρηση τοῦ οἰκιστικοῦ πλέγματος τῆς χώρας νὰ ὁριοθετήσουν μιὰ οὐσιαστικὴ ἀφετηρία. Ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες περιόδους, οἱ δυὸ τελευταῖες συνθέτουν τὴ «σημερινὴ» περίοδο, μὲ χαρακτηριστικὲς ὅμως μεταξύ τους διαφοροποιήσεις. Μέσα δηλαδὴ ἀπὸ τὴ θεώρηση τῶν ἱστορικῶν φάσεων, διαπιστώνεται πὼς ἡ σημερινὴ δομὴ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ποὺ βασικὰ ἐκφράζεται καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀνισόμερη σχέση κέντρου καὶ περιφέρειας καὶ τὴν ὑδροκεφαλικὴ ἀνάπτυξη τῆς πρωτεύουσας, ἔχει τὶς ρίζες της στὴν πρώτη μέρα ποὺ ἱδρύθηκε τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος.

Μέχρι τὸ 1922, οἱ οἰκονομικές, κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς συνθῆκες ἦσαν τέτοιες, πού, ἂν καὶ δὲν ὁδήγησαν σὲ μιὰ ὑπέρμετρη διόγκωση τῆς Ἀθήνας καὶ ὑπῆρχε μιὰ σχετικὴ χωροθετικὴ ἰσορροπία, ἐν τούτοις ἐμπέδωσαν τὸν κυρίαρχο ρόλο της στὸ συνολικὸ χῶρο. Συγκεκριμένα:

1. Ἡ κατὰ μεγάλες χρονικὲς φάσεις σταδιακὴ ἐπέκταση τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, καὶ μὲ τὸν τρόπο ποὺ γινόταν, ἔδινε στὴν πρωτεύουσα μιὰ κυρίαρχη θέση στὸ χῶρο.
2. Ἐπίσης, λόγω αὐτῆς τῆς σταδιακῆς ἐπέκτασης, οἱ διάφορες νέες περιφέρειες ἔπαιξαν τὸ ρόλο «ἀκριτικῶν» περιοχῶν μὲ συνακόλουθα τὴν οἰκονομικὴ «ἀνασφάλεια» σ' αὐτὲς καὶ τὴν πληθυσμιακὴ τροφοδότηση τῆς πρωτεύουσας ἢ τὴν ἐξωτερικὴ μετανάστευση.
3. Τὸ ὑπερσυγκεντρωτικὸ σύστημα διοίκησης ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπιπτώσεις στὸ ὁποιοδήποτε ἐπίπεδο πρωτόβουλης λήψης ἀποφάσεων στὴν περιφέρεια, εἶχε ἀντίκτυπο στὴ

λειτουργικὴ διάρθρωση ὅλου τοῦ πλέγματος παροχῆς ὑπηρεσιῶν (τράπεζες–ἐμποριο-κοινωνικὲς παροχὲς κλπ.)

4. Ἡ σύνθεση τοῦ ἑλληνικοῦ κεφαλαίου καὶ οἱ σχέσεις του μὲ τὸ ἐξωτερικό, ἐπηρέασαν διπλὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν οἰκισμῶν: ἰσχυροποίησαν τὸ ρόλο τῆς πρωτεύουσας καὶ καταδίκασαν σὲ ἀτροφία τὰ ὑπόλοιπα ἀστικὰ κέντρα. Συγκεκριμένα:

4.1. Ὁ βασικὰ φεουδαρχικὸς ἀγροτικὸς χαρακτήρας τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας διατήρησε, ἂν ὄχι πολλαπλασίασε, τὸν ἀριθμὸ τῶν μικρῶν οἰκισμῶν, ἐνῶ οἱ μεγαλύτεροι ἀγροτικοὶ οἰκισμοὶ παράμειναν κέντρα τοπικοῦ διαμετακομιστικοῦ πρὸς τὴν πρωτεύουσα ἐμπορίου περιορισμένης ἀκτινοβολίας.

4.2. Ἡ ἑλληνικὴ βιοτεχνία, καταναλωτικοῦ βασικὰ τύπου, ἐλάχιστα μπόρεσε νὰ ἐπηρεάσει στὴν ἀνάπτυξη ἰσχυρῶν βιομηχανικῶν κέντρων, ἀφοῦ βασικός της τόπος ἐγκατάστασης ἦταν ἡ πρωτεύουσα. Γύρω ἀπ' αὐτὴν ἄλλωστε ἐγκαταστάθηκαν καὶ οἱ ξένες ἑταιρίες ποὺ ἄρχισαν νὰ ἐκμεταλλεύονται τὸν ὀρυκτὸ πλοῦτο (Λαύριο).

4.3. Τὸ μεγάλο ἑλληνικὸ κεφάλαιο, ἐφοπλιστικὸ καὶ μεταπρατικό, συνδεμένο ἄρρηκτα μὲ τὸ ξένο συγκεντρωνόταν στὸ ἐξωτερικό, στὶς τράπεζες, τὶς πρωτεύουσες καὶ σιγὰ-σιγὰ στὰ μηχανουργεῖα Πειραιᾶ καὶ λιγότερο στὴν Καλαμάτα καὶ τὴ Σύρο.

5. Τὸ σύστημα μεταφορῶν ἀναπτύχθηκε μὲ κέντρο τὴν πρωτεύουσα σὲ κάθε φάση ἐπέκτασης τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Τοῦτο ἔγινε ἐμφανέστερο μὲ τὴν ἐκτέλεση τῶν πρώτων μεγάλων ἔργων ὑποδομῆς στὴν Ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα μεταξὺ 1880-1890 (δρόμοι, ἰσθμὸς Κορίνθου, σιδηροδρομικὲς συνδέσεις) καὶ τὴν ὑποβάθμιση βασικῶν λιμανιῶν-σταθμῶν, ὅπως ἡ Σύρος, τὸ Γαλαξείδι κ.ἄ., μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀτμοκίνησης στὰ πλοῖα καὶ τῆς ἀνάπτυξης τῶν χερσαίων μεταφορῶν. Εἶναι ἡ ἐποχὴ ποὺ ἡ ἀστικὴ τάξη ἰσχυροποιεῖται καὶ ἐπιδιώκει νὰ ἀντιμετωπίσει τὰ καινούργια προβλήματα καὶ νὰ καλύψει τὶς καινούργιες ἀνάγκες, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τῆς φεουδαρχίας.

6. Τέλος, ἡ μόνιμη ἐξάρτηση τῆς χώρας ἀπὸ τὶς ξένες δυνάμεις (λόγω τῆς στρατηγικῆς γεωπολιτικὰ θέσης της στὰ Βαλκάνια, τὰ ὁποῖα στὸ σύνολό τους εἶχαν τέτοιες ἐπιδράσεις), πέρα ἀπὸ τὴν ἀπομόνωση τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν μεταξύ τους καὶ τῶν παραμεθορίων περιοχῶν ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ γεωγραφικὴ γειτονία τους, προσέδωσε στὴν πρωτεύουσα τὸν κυρίαρχο ρόλο ἐλέγχου ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου.

Ἡ περίοδος τοῦ μεσοπολέμου (1923-1940) ὑπῆρξε ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴ μετέπειτα ἐξέλιξη τῆς διάρθρωσης τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, καὶ κατὰ συνέπεια τοῦ οἰκιστικοῦ του πλέγματος.

Ἡ τελικὴ ὁροθέτηση τοῦ μεγίστου τμήματος τοῦ σημερινοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους (πλὴν τῆς Δωδεκανήσου ποὺ προσαρτήθηκε ἀμέσως μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο), οἱ συνέπειες ποὺ προέκυψαν ἀπὸ ὅσα εἶχαν συντελεστεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ οἱ νέες ἱστορικὲς συνθῆκες σὲ ἐθνικὸ καὶ διεθνὲς ἐπίπεδο ποὺ ἐπακολούθησαν μετὰ τὸ 1923, δημιούργησαν τὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο ἄρχισαν νὰ μορφοποιοῦνται οἱ μέχρι τότε σὲ λανθάνουσα κατάσταση συνθῆκες περιφερειακῆς διάρθρωσης τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου.

Μέσα στὸ πλαίσιο αὐτὸ διαπιστώνονται ὡς οὐσιαστικοὶ παράγοντες ἐπιρροῆς στὴ διάρθρωση τῶν περιφερειακῶν σχέσεων:

α. ἔντονες δημογραφικὲς ἀνακατατάξεις
β. νέες προοπτικὲς στὴ διάρθρωση τῶν παραγωγικῶν σχέσεων
γ. ἔντονες ἐσωτερικὲς κοινωνικὲς ἀντιθέσεις καὶ ἀνάγκες
δ. ἀνταγωνιστικὲς πολιτικὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν ὁριστικὰ πιὰ ὁροθετημένων Βαλκανικῶν χωρῶν
ε. πολυδιάστατες οἰκονομικοπολιτικὲς ἐξαρτήσεις τῆς χώρας στὰ πλαίσια τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν μεγάλων δυνάμεων στὸ χῶρο τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς Ἀνατ. Μεσογείου
στ. ὀξυμμένες ἀνταγωνιστικὲς κατευθύνσεις τῶν πολιτικῶν δυνάμεων ποὺ ἀσκοῦσαν τὴν ἐξουσία.

Ἐξειδικεύοντας τοὺς παραπάνω παράγοντες σὲ ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ γίνουν ἀντιληπτὲς οἱ ἐπιδράσεις στὴν περιφερειακὴ δομὴ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, διαπιστώνουμε ὅτι:

1. Ἡ ἀπότομη εἰσροὴ ἑνὸς πληθυσμοῦ 1.000.000 ἀτόμων ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία ἐπηρέασε ποσοτικὰ καὶ ποιοτικὰ τὴ σύνθεση τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ. Ὡς πρὸς τὴν κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ στὸ χῶρο, παρατηροῦμε πώς:

— Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν νέων κατοίκων ἐγκαταστάθηκε στὸ τόξο ποὺ ὁρίζεται ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ ἠπειρωτικὸ τμῆμα τῆς χώρας. Ἡ ἐγκατάσταση αὐτὴ δὲν συντελέστηκε ἀμέσως, ἀλλὰ μέσα σὲ 5 χρόνια, ἔτσι ὥστε πρακτικὰ τὸ ἔτος 1928 νὰ θεωρεῖται χρόνος ὁριστικῆς ἐγκατάστασης τοῦ νέου πληθυσμοῦ στὰ διάφορα διαμερίσματα καὶ τὰ ἀστικὰ κέντρα.

— Οἱ πόλεις μὲ πάνω ἀπὸ 10.000 κατοίκους (μὲ ἕνα ἀριθμὸ ἀπὸ 447-184 ἄτομα καὶ μιὰ αὔξηση 37,6% τοῦ πληθυσμοῦ τους) ἀπορρόφησαν σχεδὸν τὸ μισὸ νέο πληθυσμό.

— Τὸ μεγαλύτερο μέρος αὐτοῦ τοῦ πληθυσμοῦ ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀθήνα, τὸν Πειραιὰ καὶ τὴ Θεσσαλονίκη. Οἱ διαφοροποιήσεις ὅμως μεταξὺ τῶν τριῶν αὐτῶν πόλεων ὑπῆρξαν στὴν περίοδο αὐτὴ σημαντικότατες γιατὶ (4): ἐνῶ ἡ Θεσσαλονίκη ἀπὸ ἕνα πληθυσμὸ 174.400 κατ. τὸ 1920 ἔφτασε μὲ τὴν περιφέρειά της (agglomeration) τοὺς 251.250 τὸ 1928, καὶ τοὺς 278.145 κατ. τὸ 1940, ἡ Ἀθήνα καὶ ὁ Πειραιάς, ἀντίστοιχα, ἐμφά-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. *Ἐξέλιξη τῆς σύνθεσης τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ ἡλικία καὶ φύλο*

Ἔτη	Πληθυσμός	Ὁμάδες ἡλικιῶν				
		0-14	15-24	25-44	45-64	65 καὶ πάνω
1928	6.148.000	32,3	20,1	25,9	16,0	5,8
1940	7.334.900	33,0	16,8	28,2	15,7	6,3
1951	7.632.800	28,3	19,9	27,7	17,2	6,9
1961	8.388.600	26,4	16,1	28,6	20,6	8,3
1971	8.768.600	24,8	συν. 64,0		(Χ)	11,2

Πηγές: 1. Μέχρι τὸ 1961 : Δημογραφικὲς τάσεις καὶ πληθυσμιακὴ ἐξέλιξις τῆς Ἑλλάδος 1960-1985, Ἀθήνα 1966, πίνακας 3.
2. Γιὰ τὸ 1971: Σχέδιον προτύπου μακροχρονίου ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1972, πίν. Ι. 2.
(Χ) Στοιχεῖα λείπουν.

νισαν ἕνα πληθυσμὸ τὸ 1920: 317.200 καὶ 135.830, τὸ 1928: 395.900 καὶ 192.800 καὶ τὸ 1940: 481.225 καὶ 186.540 κατ. Τελικὰ οἱ εὐρύτερες περιοχὲς Ἀθήνας-Πειραιᾶ κοὶ Θεσσαλονίκης παρουσίασαν τὸ 1940 μιὰ σημαντικότατη διαφορά, δηλαδὴ 1.124.100 κατ. καὶ 278.145 κατ. ἀντίστοιχα. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πὼς οἱ πόλεις τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Πειραιᾶ παρουσίασαν στὴν περίοδο 1928-1940 μείωση πληθυσμοῦ, ἐνῶ παράλληλα οἱ νέοι συνοικισμοὶ τῶν προσφύγων μιὰ ἐκπληκτικὴ αὔξηση.

– Ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς τοῦ νέου πληθυσμοῦ ἐγκαταστάθηκε στοὺς οἰκισμοὺς μεταξὺ 2.000 καὶ 10.000 κατ. (5). Ἀποτέλεσμα αὐτοῦ ἦταν ὅτι ὁ πληθυσμός τους ἀπὸ 9,7% τὸ 1920 (στὸ συνολικὸ πληθυσμὸ τὸ 1920), ἔφθασε τὸ 14,5% καὶ 14,8% τὸ 1928 καὶ 1940 ἀντίστοιχα.

— Παρατηροῦμε πὼς ἡ κατηγορία τῶν οἰκισμῶν 10.000-20.000 κατοίκων τῆς χώρας, στὸν ἀριθμὸ ποὺ καὶ σήμερα ἐμφανίζονται, δημιουργήθηκε τότε. Ἡ ἐλάχιστη αὔξηση μεταξὺ 1928-1940 δείχνει τὴν ἐλάχιστη πολλαπλασιαστικὴ ἐλκτικότητα ποὺ εἶχαν οἱ μικρὲς αὐτὲς πόλεις.

Συμπερασματικά, ἐξετάζοντας αὐτὴ τὴν περίοδο διαπιστώνουμε πὼς ἡ συνολικὴ ἄνιση κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας ἀνάμεσα στὸ ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ τμῆμα της καὶ ἡ ἀφύσικη ποσοτικὴ καὶ χωρικὴ κλιμάκωση τῶν μεγεθῶν τῶν πόλεων συντελέστηκαν στὴν περίοδο αὐτή.

Ὅσον ἀφορᾶ στὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ, παρατηροῦμε ὅτι ὁ νέος πληθυσμός, παραγωγικὸς στὸ μεγαλύτερο μέρος του, ἐπηρέασε θετικὰ τὴ συνολικὴ διάρθρωση τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ ἡλικίες (πίν. 1) καὶ ἔδωσε μιὰ νέα διάσταση στὴ σύνθεση τῆς ἀπασχόλησης. Ἡ ἀναζήτηση ἀπασχόλησης ἀπὸ τὸ νέο πληθυσμὸ δὲν μποροῦσε νὰ καλυφθεῖ ἀπὸ τὴ γεωργία. Θὰ ἔπρεπε λοιπὸν νὰ καλυφθεῖ ἀπὸ ἄλλους τομεῖς ἀπασχόλησης στὶς πόλεις καὶ βασικὰ στὶς μεγαλύτερες, πράγμα τὸ ὁποῖο καὶ ἔγινε, ἀλλὰ μὲ συνθῆκες ἐργασίας ποὺ δημιούργησαν μεγάλα κοινωνικὰ προβλήματα (ἀνεργία, ὑποαπασχόληση, χαμηλὰ μεροκάματα, ἐμφάνιση παρασιτικῶν ἐπαγγελμάτων κλπ.). Ἡ εἰσροὴ τοῦ νέου πληθυσμοῦ, οἱ συνθῆκες ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς (βλ. πιὸ κάτω) καὶ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα ποὺ δημιουργήθηκαν στὴν περίοδο αὐτή, ἐνίσχυσαν τὴν ὑπερπόντια μετανάστευση, ποὺ ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα ἀποτελοῦσε μόνιμο παθογενὲς φαινόμενο τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου.

2. Ἡ χώρα ἐμφανίζει στὴν περίοδο αὐτή, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν νεοελληνικὴ ἱστορία της, σαφεῖς προϋποθέσεις καπιταλιστικῆς δομῆς τῆς οἰκονομίας της. Μιᾶς δομῆς ὅμως ποὺ καθορίστηκε καὶ ἐκφράστηκε ἀπὸ τὶς γενικότερες πολιτικοοικονομικὲς ἐξαρτήσεις τῆς χώρας οἱ ὁποῖες καὶ τῆς καθόρισαν ἀντίστοιχα τὸν περιθωριακό της ρόλο. Οἱ νέες αὐτὲς συνθῆκες ἐκφράστηκαν σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς οἰκονομίας:

Στὴ γεωργία, ἡ ἐκμετάλλευση τῆς γῆς ἀπὸ τὸ φεουδαρχικὸ χαρακτήρα ποὺ ἔχει τὴν περίοδο μέχρι τὸ 1910-12, περνάει, μὲ τὶς γεωργικὲς ἀπαλλοτριώσεις, τὰ θεσμικὰ γενικὰ μέτρα, τὴ συνεταιριστικὴ ὀργάνωση τῶν ἀγροτῶν κ.λπ., σ' ἕνα χαρακτήρα καπιταλιστικό. Ἡ πιστοδότηση καὶ ὄχι ἡ παραγωγικὴ λειτουργία ὅμως τῶν συνεταιρισμῶν, ἡ ἐξάρτηση τῆς χρηματοδότησης ἀπὸ τὶς τράπεζες, βασικὰ κατευθυνόμενες ἀπὸ τὸ μεγάλο κεφάλαιο, καὶ ὁ τρόπος ποὺ ἄρχισε νὰ ἀναπτύσσεται ἡ ἐμπορία τῶν προϊόντων, ἄφησαν σαφῆ τὰ ἴχνη τους σὲ μιὰ γεωργία ποὺ ποτὲ δὲν μπόρεσε νὰ περάσει στὰ χέρια τῶν ἀγροτῶν. Ἡ λεγόμενη «ὕπαιθρος» παρέμεινε, μὲ τὰ μικρὰ ἢ μεγαλύτερα ἀγροτικά της κέντρα, ἐξαρτημένη καὶ ἐλεγχόμενη ἀπὸ τὰ ἀστικὰ κέντρα κατανάλωσης καὶ βασικὰ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ μποροῦμε τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ γιὰ πρώτη φορὰ νὰ μιλήσουμε γιὰ ἀνάπτυξη τοῦ βιομηχανικοῦ τομέα στὴ χώρα (6). Ὅμως κι ἐδῶ διαπιστώνουμε πὼς ἡ προσπάθεια ἐξέλιξης τοῦ καπιταλιστικοῦ χαρακτήρα τῆς μεταποίησης παρέ-

μεινε ἡμιτελής. Ἀσφαλῶς ἀναπτύχθηκαν μεγάλες βιομηχανικὲς μονάδες στὴν ὑφαντουργία, στὰ εἴδη διατροφῆς, στὰ χημικὰ προϊόντα (λιπάσματα, σαπούνια, ἐκρηκτικὲς ὕλες), στὰ δέρματα καὶ τὴν ἐπεξεργασία καπνοῦ. Ὅμως, μεγάλης κλίμακας βιομηχανίες ὑπῆρξαν λίγες, ἐνῶ οἱ περισσότερες παρέμειναν μικρὲς βιομηχανικὲς ἢ καλύτερα βιοτεχνικὲς ἢ οἰκογενειακὲς μονάδες καταναλωτικῶν εἰδῶν. Ἀλλὰ καὶ ὁ γενικότερος χαρακτήρας τῆς βιομηχανίας παρέμεινε καταναλωτικός. Οἱ μεγάλες βιομηχανίες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ οἱ ἐκμεταλλευόμενες τὸν ὀρυκτὸ πλοῦτο, διατήρησαν τὶς συνδέσεις τοῦ κεφαλαίου τους μὲ τὸ ἐξωτερικὸ κάτω ἀπὸ συνθῆκες ποὺ δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἀνάπτυξη τῆς βαρειᾶς βιομηχανίας στὴν Ἑλλάδα.

Γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ τομέα τῆς βιομηχανίας, βασικοὶ συντελεστὲς ἦσαν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἡ εἰσροὴ τοῦ νέου πληθυσμοῦ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ τάση τοῦ ἑλληνικοῦ ἐφοπλιστικοῦ καὶ χρηματιστηριακοῦ κεφαλαίου, μέσω τῶν τραπεζῶν, νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἑλλάδα. Ἡ σημασία τοῦ νέου πληθυσμοῦ ἦταν διπλή: ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ πρόσφερε ἕνα νέο ἐπιχειρηματικὸ πνεῦμα ποὺ κατευθύνθηκε στὸ ἐμπόριο καὶ τὴ βιομηχανία, ἀπὸ τὴν ἄλλη δέ, ἕνα μεγάλο ἐργατικὸ δυναμικὸ ποὺ ἀναγκασμένο νὰ ἐπιβιώσει ἦταν ἕτοιμο νὰ προσφέρει τὴν ἐργατική του δύναμη σὲ ἰδιαίτερα χαμηλὴ «τιμή».

Ὁ καταναλωτικὸς χαρακτήρας λοιπὸν τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας, τὰ συγκεντρωμένα φτηνὰ-ἐργατικὰ χέρια στὰ ἀστικὰ κέντρα, βασικὰ στὴν Ἀθήνα, οἱ σχέσεις τοῦ μεγάλου κεφαλαίου μὲ τὶς τράπεζες καὶ ἡ συγκέντρωση τῶν ὑπηρεσιῶν στὴν πρωτεύουσα, ἦσαν τὰ βασικὰ κριτήρια ἐπιλογῆς τοῦ τόπου ἐγκατάστασης τῶν ἑλληνικῶν βιομηχανιῶν. Καὶ τὰ κριτήρια αὐτὰ συνέκλιναν πρὸς τὴν πρωτεύουσα.

Ἀνάλογα μὲ τὶς νέες αὐτὲς τάσεις στὴ διάρθρωση τῆς γεωργίας καὶ τῆς βιομηχανίας, ἀναπτύχθηκε καὶ τὸ μεταπρατικὸ ἐμπόριο στὴ χώρα. Ἡ διακίνηση τῶν ἐσωτερικῶν προϊόντων, ἀγροτικῶν καὶ βιομηχανικῶν, ἡ διόγκωση τῶν εἰσαγωγικῶν προϊόντων ποὺ δὲν παρήγαγε ἡ χώρα, καὶ ἡ ἀνάπτυξη ὁρισμένων ἐξαγωγῶν, ἦσαν οἱ κύριοι συντελεστὲς ποὺ ἔδωσαν σημαντικὴ ὤθηση στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου, ποὺ κύριος χῶρος δράσης του ἦσαν τὰ ἀστικὰ κέντρα καὶ λιμάνια, βασικὰ δὲ ἡ Ἀθήνα καὶ ὁ Πειραιάς. Σ' αὐτὴ τὴν προτίμηση ἐγκατάστασης τῶν ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων στὰ νότια τῆς χώρας ἀσφαλῶς ἔπαιξαν ρόλο καὶ οἱ ἱστορικὲς σχέσεις τοῦ ἐμπορομεσιτικοῦ κεφαλαίου μὲ τὸ παροικιακὸ κεφάλαιο τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου.

Μὲ βάση λοιπὸν αὐτὰ τὰ κριτήρια ἡ Ἀθήνα ἤδη ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτή, μὲ τὴν τεχνητὴ διόγκωσή της καὶ τὰ ἱστορικὰ πλεονεκτήματά της, κυριάρχησε στὸ σύνολο τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Μιὰ κυριαρχία ποὺ δημιούργησε δυνάμεις ἕλξης καὶ ἀδράνειας πρὸς διάφορες περιοχές· ἕ λ ξ η ς πρὸς τὸ χῶρο τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδας καὶ τὰ νησιὰ τῶν Κυκλάδων καὶ ἀδράνειας πρὸς τὸ Βορειοελλαδίτικο χῶρο καὶ τὰ νησιὰ πρὸς τὴ Μ. Ἀσία.

3. Οἱ δυνάμεις ἀδράνειας ὅμως ποὺ ἀναπτύχθηκαν στὶς πιὸ πάνω περιοχὲς σὲ ὄφελος τῆς πρωτεύουσας ὀφείλονται καὶ σὲ ἄλλους παράγοντες. Αὐτοὶ θὰ πρέπει ν' ἀναζητηθοῦν στὴ νέα κατάσταση ἰσορροπίας στὸ Βαλκανικὸ χῶρο καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Οἱ συνεχεῖς ἐντάσεις μεταξὺ τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν, ποὺ τὶς πηγές τους θὰ τὶς βροῦμε σχεδὸν γιὰ ὅλες τὶς χῶρες ἔξω ἀπ' αὐτές, ἐλαχιστοποίησαν τὶς κοινωνικές, οἰκονομικές, ἱστορικὲς διασυνδέσεις μεταξὺ τῶν γειτονικῶν περιοχῶν ποὺ πρὶν ὑπῆρχαν σὲ σημαντικὸ βαθμὸ ἀναπτυγμένες. Ἡ ἀνακοπὴ μιᾶς προηγούμενης ἱστορικῆς συνέχειας καὶ ἡ δημιουργία νέων συνθηκῶν ἦταν φυσικὸ γιὰ ἕνα σημαντικὸ χρονικὸ διάστημα νὰ προκαλέσει αὐτὲς τὶς δυνάμεις ἀδράνειας καὶ νὰ δημιουργήσει, θὰ λέγαμε, συνθῆκες μιᾶς φαινομενικῆς «αὐτάρκους λειτουργίας» ποὺ μ' ἄλλα λόγια δὲν ἦταν παρὰ μιὰ ἐπικίνδυνη μακροχρόνια στασιμότητα, ποὺ μεγάλωνε τὸ χάσμα βαθμοῦ ἀνάπτυξης ὡς πρὸς τὴν πρωτεύουσα. Τοῦτο ἐξηγεῖ γιατί μέσα στὶς νέες συνθῆκες ἐξέλιξης τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας, καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς τῆς εἰσροῆς μεγάλου τμήματος τοῦ νέου πληθυσμοῦ, ἡ Θεσσαλονίκη παρέμεινε στὸ τέλος τῆς περιόδου αὐτῆς στάσιμη σὲ σχέση μὲ τὴν ἐξέλιξη τῆς περιοχῆς Ἀθήνας-Πειραιᾶ.

Κλείνοντας τὴ συνοπτικὴ αὐτὴ ἱστορικὴ θεώρηση τῆς ἐξέλιξης τοῦ δικτύου τῶν οἰκισμῶν, διαπιστώνουμε πὼς τὰ βασικὰ φαινόμενα τῆς σημερινῆς δομῆς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, δηλ. ἡ ἀνισόμερη σχέση κέντρου καὶ περιφέρειας, ἡ ἀφύσικη κλιμάκωση τῶν μεγεθῶν τῶν οἰκισμῶν, μὲ κορυφὴ καὶ σὲ μεγάλη ἀπόσταση τὴν ὑδροκέφαλη Ἀθήνα, οἱ ἐλλείψεις ὀργανικῶν διαπεριφερειακῶν συνδέσεων, τὸ ὑπερσυγκεντρωτικὸ σύστημα διοίκησης, ἡ ἀκτινωτὴ ἀνάπτυξη τῶν μεταφορῶν κλπ., ἄρχισαν νὰ μορφοποιοῦνται ἔχοντας τὶς ρίζες τους στὴν ἵδρυση τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, στὴν περίοδο 1923-40, καὶ ἀποτελοῦν συνέπεια τῆς ἀνάπτυξης τοῦ τότε καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Ἑνὸς τρόπου παραγωγῆς ὁ ὁποῖος λόγω τῶν ἐξωτερικῶν καταβολῶν του καὶ τῆς ἐσωτερικῆς του διάρθρωσης (μεταπρατικὸ ἐμπόριο, μικρὲς βιομηχανίες, βιοτεχνίες, ὑπηρεσίες διογκωμένες ἀπὸ παρασιτικὰ ἐπαγγέλματα, ἔντονος ἀγροτικὸς χαρακτήρας, μειωμένο ἀγροτικὸ δυναμικὸ) ὁδήγησε στὴν ἀνάπτυξη μιᾶς μικροαστικῆς στὴν πλειοψηφία της κοινωνίας.

γ. χαρακτηριστικὲς σχέσεις καὶ τάσεις ἐξέλιξης στὴ σημερινὴ δομὴ τοῦ δικτύου ἀστικῶν οἰκισμῶν

Σὰν σημερινὴ περίοδο γιὰ τὴν ἐξέταση τῆς δομῆς τοῦ δικτύου τῶν οἰκισμῶν, δεχόμαστε τὴν περίοδο

ἀπὸ τὸ 1948 μέχρι σήμερα. Ἡ παραδοχὴ αὐτὴ γίνεται:

— γιὰ λόγους ἱστορικῆς συνέχειας στὸ σύνολο αὐτῆς τῆς περιόδου
— ἐπειδὴ οἱ εἰδικὲς συνθῆκες τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου καὶ στὴ συνέχεια τοῦ ἐμφύλιου (διάστημα 1940-1948) ἀποτέλεσαν οὐσιαστικὴ τομὴ ὡς πρὸς τὴν προηγούμενη περίοδο (1923-1940) καὶ σύγχρονα ἀφετηρία γιὰ τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε (καταστροφὲς καὶ ἀπώλειες, ἐπιλογὲς γιὰ τὸν τρόπο καὶ τὴ μορφὴ τῆς ἀνασυγκρότησης).

Μέσα ὅμως στὴν περίοδο 1948-1976 ποὺ ἐξετάζουμε, θὰ πρέπει νὰ διακρίνουμε τὶς ἔντονες διαφοροποιήσεις στὴ διάρθρωση τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου μετὰ τὸ 1960. Οἱ διαφοροποιήσεις αὐτὲς εἶναι τόσο σημαντικές, ὥστε θὰ μπορούσαμε νὰ θεωρήσουμε σὰν σύγχρονη περίοδο ἀναφορᾶς τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1960 μέχρι σήμερα. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι ἡ βασικὴ σχέση τῆς ἀνισόμερης περιφερειακῆς δομῆς ὡς πρὸς τὸ κέντρο, ἔστω καὶ μὲ τὶς νέες συνθῆκες, διατηρεῖται, ἐπιβάλλει τὴν παράλληλη ἐξέταση τῆς περιόδου 1948-1960. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἐξεταστοῦν συγκριτικὰ οἱ δυὸ αὐτὲς περίοδοι, γιατὶ ἔτσι γίνεται σαφέστερο τὸ κρίσιμο σημεῖο στὸ ὁποῖο βρίσκεται ἡ ἀνισόμερη περιφερειακὴ δομὴ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ κατὰ συνέπεια ἡ διάρθρωση τοῦ οἰκιστικοῦ δικτύου του.

Ἡ πρώτη περίοδος 1948-1960 μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ σὰν φάση ἀνασυγκρότησης τῆς χώρας ἀπὸ τὶς καταστροφὲς τῆς περιόδου 1940 - 1948 καὶ προσπάθεια γιὰ «ἀνάπτυξη». Ἡ ἀνασυγκρότηση αὐτή, ποὺ προγραμματίστηκε καὶ μὲ βάση τὶς νέες ἀνάγκες, στηρίχτηκε στὴ διάρθρωση τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας τοῦ μεσοπολέμου καὶ ἀκολούθησε τὶς ἴδιες οὐσιαστικὰ κατευθύνσεις. Τὰ μέτρα ποὺ πάρθηκαν, ἡ ἐπιλογὴ ποὺ ἔγινε, οἱ στόχοι ποὺ τέθηκαν καὶ τὰ ἔργα ποὺ ὑλοποιήθηκαν, δὲν ἦσαν προσανατολισμένα πρὸς οὐσιαστικὲς διαρθρωτικὲς ἀλλαγὲς ποὺ θὰ ἐξασφάλιζαν, πέρα ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἰσορροπία καὶ ἐξέλιξη, τὴ συνολικὴ ἀνάπτυξη τῆς χώρας.

Παρὰ τὰ θεσμικὰ καὶ ὀργανωτικὰ μέτρα ποὺ πάρθηκαν στὴ γεωργία, πραγματοποιήθηκαν ἐπουσιώδεις διαρθρωτικὲς ἀλλαγές, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς νὰ φυτοζωεῖ, νὰ μεταναστεύει ὑπερπόντια ἢ νὰ ἀναζητεῖ καλύτερη τύχη στὴν πρωτεύουσα.

Ἡ βιομηχανία, παρὰ τὰ προγράμματα ἐξηλεκτρισμοῦ, τὰ θεσμικὰ μέτρα γιὰ τὴν προσέλκυση ξένων κεφαλαίων, γιὰ τὴν πιστοδότηση τῶν ἐπαρχιακῶν βιομηχανιῶν, τὴν ἀποκέντρωση τῆς βιομηχανίας, τὴν προστασία τῶν ἐγχώριων προϊόντων, διατήρησε τὰ παλιὰ δομικὰ χαρακτηριστικά της: καταναλωτικὸς χαρακτήρας, μικρὲς μονάδες μὲ χαμηλὸ ἐπενδεδυμένο κεφάλαιο, ἐλλιπῆ ὀργάνωση καὶ τεχνολογικὸ ἐξοπλισμό. Ἡ βαρειὰ βιομηχανία ἐλάχιστα ἀναπτύχθηκε. Ὁ μόνος τομέας τῆς οἰκονομίας ποὺ σημείωσε σημαντικὴ ἄνοδο ἦταν οἱ οἰκοδομικοὶ κλάδοι, ποὺ ἀπορρόφησαν τὶς ἰδιωτικὲς ἐπενδύσεις καὶ ἀποταμιεύσεις καὶ ἐπέλεξαν σὰν βασικὸ χῶρο δράσης τους τὴν πρωτεύουσα.

Τὰ σημαντικὰ δημόσια ἔργα ὁδοποιίας καὶ ὑποδομῆς γενικότερα, ἐνῶ βοήθησαν σὲ κάποιο βαθμὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς περιφέρειας, οὐσιαστικὰ ἐνέτειναν τὴν ἑλκτικὴ δύναμη τῆς Ἀθήνας.

Μέσα ἀπὸ αὐτὲς τὶς συνθῆκες ἡ πρωτεύουσα διατήρησε τὴν ἀποκλειστικότητα στὰ κριτήρια ἐπιλογῆς τοῦ τόπου ἐγκατάστασης τῶν βιομηχανιῶν (7) (κέντρο ὑπηρεσιῶν κατανάλωσης προϊόντων, κεντρικὸς κόμβος συγκοινωνιῶν καὶ τουριστικῶν μεταφορῶν, περιοχὴ οἰκοδομικῆς δραστηριότητας, ἀγορὰ ἐργασίας). Ἡ ἑλκτικὴ αὐτὴ δύναμή της στὸν πληθυσμὸ δημιουργοῦσε ὅπως εἶναι φυσικὸ πολλαπλασιαστικὲς ἑλκτικὲς δυνάμεις, τόσο γιὰ τὴ βιομηχανία, ὅσο καὶ γιὰ τὸ ἐμπόριο καὶ τὶς ὑπηρεσίες. Τὴν περίοδο αὐτή, ὑπῆρξε σημαντικὴ ἔνταση τοῦ διαφορετικοῦ ρυθμοῦ ἐξέλιξης μεταξὺ κέντρου καὶ περιφέρειας (σὲ ὄφελος τοῦ πρώτου), ἔνταση δηλ. τῆς ἀνισόμερης ἀνάπτυξης. Αὐτὸ φυσικὰ δημιούργησε πιεστικὲς καταστάσεις ποὺ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ καινούργια δεδομένα τῆς 10ετίας 61-71 ὁλοκλήρωσαν τὴν κρίσιμη διάρθρωση τῶν περιφερειακῶν σχέσεων τῆς χώρας.

Τὴν ἴδια περίοδο 1948-60, οἱ χῶρες τῆς Δ. Εὐρώπης, ἀκριβέστερα τῆς Κεντρικῆς (Δ. Γερμανία, Βέλγιο, Ὁλλανδία, Γαλλία, Λουξεμβοῦργο), ἔχοντας προωθήσει τὴν ἀνασυγκρότηση τῶν ἐθνικῶν τους οἰκονομιῶν δημιουργοῦν τὴν ΕΟΚ. Γιὰ τὶς χῶρες αὐτές, ἡ παραπέρα ἀνάπτυξη σήμαινε αὔξηση τῆς παραγωγῆς τους στὸ διεθνὲς ἀνταγωνιστικὸ ἐπίπεδο, καὶ ἑπομένως μεγάλες ἀνάγκες σὲ φτηνὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ (ποὺ ἐν μέρει ἔλειπε λόγω τῶν ἀπωλειῶν τοῦ πολέμου).

Γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἡ ὑπογραφὴ τῆς σύμβασης μὲ τὴν ΕΟΚ τὸ 1961 (μὲ πρόβλεψη εἰσδοχῆς της τὸ 1980) καὶ ἡ ταυτόχρονη σχεδὸν ὑπογραφὴ τῶν συμβάσεων ἐργασίας μὲ τὶς χῶρες αὐτὲς (1958 μὲ τὸ Βέλγιο, 1961 μὲ τὴ Δ. Γερμανία κλπ.), πέρα ἀπὸ τὶς προθέσεις γιὰ μιὰ ἀναδιάρθρωση τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας, ἔδωσαν μιὰ «προσωρινὴ λύση», ὅπως ἀποκαλέστηκε τότε, στὸ πρόβλημα τοῦ πλεονάζοντος ἀγροτικοῦ δυναμικοῦ τῆς χώρας.

Στὰ πλαίσια τῆς προσπάθειας καπιταλιστικοποίησης τῆς χώρας ἐπιδιώκεται τὴν περίοδο 1961-73 ἐξασφάλιση δανείων, σύνδεση μὲ διεθνεῖς ὀργανισμούς, εἰσαγωγὴ ξένων κεφαλαίων γιὰ ἐπενδύσεις. Στὸ χῶρο, οἱ ἐγγυήσεις γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν ξένων κεφαλαίων ἐκφράζονται ἀπὸ τὴ μεριὰ τῆς πολιτείας μὲ τὴν εἰσαγωγὴ καὶ τὴν προσπάθεια ἐφαρμογῆς τοῦ οἰκονομικοῦ προγραμματισμοῦ καὶ

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. *Ἐξέλιξη τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πόλεων κατὰ κατηγορίες μεγεθῶν μεταξὺ 1951, 1961 καὶ 1971*

				Ἀριθμὸς πόλεων μὲ αὐξομείωση			
	1951	1961	1971	Αὔξηση 1951 - 1961	Μείωση 1951 - 1961	Αὔξηση 1961 - 1971	Μείωση 1961 - 1971
10.000 - 19.999	28	25	23	21	4	12	11
20.000 - 29.999	12	12	12	10	2	10	2
30.000 - 39.999	6	8	10	7	1	8	2
40.000 - 49.999	4	3	5	3	—	2	2
50.000 - 59.999	1	2	1	2	—	1	—
60.000 - 69.999	—	1	—	1	—	—	—
70.000 - 79.999	1	—	1	—	—	1	—
80.000 - 89.999	—	1	2	1	—	2	—
90.000 - 99.999	1	—	—	—	—	—	—
100.000 - 149.999	—	1	1	1	—	1	—
150.000 - 249.999	—	—	—	—	—	—	—
250.000 - 499.999	1	1	—	1	—	—	—
500.000 - 999.999	—	—	1	—	—	1	—
1.000.000 - 1.999.999	1	1	—	1	—	—	—
2.000.000	—	—	1	—	—	1	—
	55	55	57				

τοῦ χωροταξικοῦ σχεδιασμοῦ ποὺ ἔχουν ἐνταχθεῖ στὶς ἐπιλογὲς καὶ τοὺς στόχους ἀνάπτυξης.[1]

Ἀσφαλῶς, μέσα στὰ πλαίσια τῆς προοπτικῆς ἀναδιάρθρωσης τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀποτελοῦσε λογικὴ συνέπεια. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ τονιστεῖ, ὅτι συμπίπτει μὲ τὴν περίοδο ἔντασης τοῦ διεθνοῦς καπιταλιστικοῦ ἀνταγωνισμοῦ στὸ χῶρο τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἀφρικῆς καὶ τὴν ἀνάγκη τῶν διεθνῶν μονοπωλίων καὶ πολυεθνικῶν ἑταιριῶν, πέρα ἀπὸ τὸν πολιτικοστρατιωτικὸ ἔλεγχο τῆς χώρας ν' ἀποκτήσουν ἐγγυημένα οἰκονομικὰ ἐρείσματα, ποὺ θὰ ἐξασφάλιζαν τὶς μελλοντικές τους ἐπιδιώξεις.

Ἔτσι, παρουσιάζεται τὸ ἐπιφανειακὸ ἀντιφατικὸ φαινόμενο στὴν περίοδο 1960-73, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ νὰ μεταναστεύει τὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ τῆς χώρας καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ δημιουργοῦνται προϋποθέσεις ἐγκατάστασης στὴν Ἑλλάδα μεγάλων διεθνῶν βιομηχανικῶν συγκροτημάτων. Ἀκριβῶς ὅμως αὐτὲς οἱ ἀντιφάσεις κι ὅσα πιὸ πάνω ἀναφέρθηκαν, ἔδωσαν τὴν «προσωρινὴ διέξοδο» στὴν προηγούμενη κρίσιμη κατάσταση καὶ δημιούργησαν προϋποθέσεις γιὰ διαρθρωτικὲς ἀλλαγὲς στὸ χαρακτήρα τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Προκάλεσαν ὅμως ἔντονες μεταβολὲς στὴν περιφερειακὴ συγκρότηση τῆς χώρας, γιατὶ τὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ ἔφευγε ἀπὸ τὴν περιφέρεια ἐνῶ οἱ ξένες καὶ ἑλληνικὲς ξένες ἑταιρίες ἀναζήτησαν τὸν τόπο ἐγκατάστασής τους ἐκεῖ ποὺ ὑπῆρχε φτηνὸ ἐργατικὸ δυναμικό, δηλαδὴ τὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Θεσσαλονίκη.

Ἡ συλλογιστικὴ ποὺ ἀναπτύχθηκε πιὸ πάνω μᾶς ὁδηγεῖ στὴ διαπίστωση πὼς οἱ ἐπιπτώσεις τῆς ἀνισόμερης ἀνάπτυξης, σὲ περιφερειακὸ ἐπίπεδο, παράλληλα μὲ τὴν ὑπερτροφικὴ διόγκωση τῆς πρωτεύουσας δημιούργησαν διαλυτικὰ φαινόμενα, τόσο στὴν ἐσωτερικὴ δομὴ τῶν περιφερειῶν, ὅσο καὶ στὶς μεταξὺ τῶν περιφερειῶν διασυνδέσεις, μὲ ἄμεσες ἐπιδράσεις στὴν ἐσωτερικὴ συνοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ τὴ διάρθρωση τοῦ δικτύου τῶν οἰκισμῶν του.

α. Ἡ ἐξέλιξη τῶν ἀστικῶν κέντρων κατὰ μέγεθος

Στὴν πορεία τῆς μεταπολεμικῆς ἐξέλιξης τῶν ἀστικῶν κέντρων παρατηροῦμε πὼς ὁ συνολικός τους ἀριθμὸς δὲν μεταβλήθηκε (πίν. 2). Οἱ δύο νέοι οἰκισμοὶ ποὺ ἐμφανίζονται στὰ ἀστικὰ κέντρα μεταξὺ 1961-1971, δηλ. τὰ Ἄνω Λιόσια κι ὁ Ἀσπρόπυργος, ἐντάσσονται οὐσιαστικὰ στὸ πολεοδομικὸ

1. Π. Λουκάκης, βλ. (3) ὑποσημ. 4, 5, τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἱδρύονται: τὸ σημερινὸ Κέντρο Οἰκονομικοῦ Προγραμματισμοῦ καὶ Ἐρευνῶν (ΚΕΠΕ) μὲ διευθυντὴ τὸν Ἀνδρέα Παπανδρέου, καὶ ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ οἱ Ὑπηρεσίες Περιφερειακῆς Ἀνάπτυξης (ΥΠΑ) ὑπαγόμενες σ' αὐτό. Ἐπίσης λειτουργεῖ τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ Ὀργανισμὸς Βιομηχανικῆς Ἀνάπτυξης (ΟΒΑ) ποὺ ἀργότερα θὰ μετατραπεῖ στὴν Ἑλληνικὴ Τράπεζα Βιομηχανικῆς Ἀναπτύξεως (ΕΤΒΑ). Παράλληλα στὴν Ἕδρα Πολεοδομίας τοῦ ΕΜΠ ἀρχίζει ἡ ἐπεξεργασία διπλωματικῶν ἐργασιῶν σὲ θέματα περιφερειακῆς ἀνάπτυξης, καὶ ἀργότερα ἱδρύεται ἀπὸ αὐτὴν τὸ Σπουδαστήριο Πολεοδομικῶν Ἐρευνῶν ποὺ γιὰ λογαριασμὸ τοῦ κράτους ἐκπόνησε σχέδια περιφερειακῆς ἀνάπτυξης γιὰ τὴν Πελοπόννησο, Ἤπειρο, Θεσσαλία. Βλ. Δ. Ἀθανασόπουλος, *Ἡ περιφερειακὴ ἀνάπτυξη - Ἔννοια καὶ προϋποθέσεις*, Ἑστία, Ἀθήνα (1962) καὶ ΚΕΠΕ, *Χωροταξικὴ μελέτη ἐθνικοῦ δικτύου ἀστικῶν οἰκισμῶν*, Ἀθήνα, 1965, καὶ ΟΒΑ, *Γενικὴ ἐπισκόπησις τῆς Ἑλληνικῆς Βιομηχανίας*, Ἀθήνα, 1962 καὶ Α. Ἀραβαντινὸς - Ι. Πετρίδης, «Περιφερειακὴ ἀνάπτυξις - Μεθοδολογία ἀναλύσεως», ἐκδ. *ΤΕΕ*, Ἀθήνα, 1965.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. *Ἐξέλιξη τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ κατὰ κατηγορίες μεγεθῶν πόλεων*

Μεγέθη πόλεων	1961 Ἀριθμὸς πόλεων	1961 Συνολικὸς πληθυσμὸς	1961 %	1971 Ἀριθμὸς πόλεων	1971 Συνολικὸς πληθυσμὸς	1971 %
10.000 - 19.999	25	372.962	10,3	23	330.176	7,1
20.000 - 29.000	12	301.396	8,3	12	281.548	6,0
30.000 - 39.000	8	259.872	7,1	10	331.702	7,1
40.000 - 49.999	3	127.938	3,5	5	210.304	4,5
50.000 - 59.999	2	106.799	2,8	1	53.026	1,1
60.000 - 69.999	1	69.983	1,9	—	—	-
70.000 - 79.999	—	—	—	1	72.760	1,6
80.000 - 89.999	1	80.846	2,2	2	172.806	3,8
90.000 - 99.000	—	—	—	—	—	—
100.000 - 149.999	—	103.985	2,8	1	120.847	2,6
150.000 - 249.999	—	—	—	—	—	—
250.000 - 499.999	1	380.648	10,4	—	—	—
500.000 - 999.999	—	—	—	1	567.360	11,9
1.000.000 -1.999.999	—	—	—	—	—	—
2.000.000	1	1.852.709	50,7	1	2.540.241	54,3
	55	3.657.709	100,0	57	4.670.270	100,0

Σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τῆς ΕΣΥΕ. Ἀπογραφὴ 1971.

συγκρότημα τῆς Ἀθήνας.[1] Ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν ἑλληνικῶν πόλεων κατὰ κατηγορίες μεγεθῶν προκύπτει, ὅτι ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς πόλεων κυμαίνεται μεταξὺ 10.000 - 40.000 κατ. μ' ἕνα ἰδιαίτερα ὑψηλὸ ποσοστὸ οἰκισμῶν ἀρνητικῆς πληθυσμιακῆς μεταβολῆς (κυρίως στὴν κατηγορία 10.000-19.999 κατ.). Τοῦτο ἐπαληθεύεται κι ἀπὸ τὸν πίνακα 3 στὸν ὁποῖο τὰ ποσοστὰ τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ τῶν παραπάνω κατηγοριῶν, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐντονώτατη αὔξηση τοῦ συνόλου, παρουσιάζουν χαρακτηριστικὴ μείωση. Ἀπὸ τὸν πίνακα 2 προκύπτει, ὅτι ἡ ἀνώμαλη κλιμάκωση τῶν ἑλληνικῶν πόλεων κατὰ μέγεθος, παρ' ὅλες τὶς αὐξητικὲς τάσεις τῶν μεσαίου μεγέθους ἀστικῶν κέντρων, ἐντάθηκε λόγω τῆς διόγκωσης τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς ἀπότομης αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ διεύρυνση αὐτὴ τῆς ἀπόστασης μεταξὺ τῶν μικρῶν ἀστικῶν κέντρων καὶ τῶν μεγαλύτερων, ἐπαληθεύεται ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ πίνακα 3.

β. Γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐξέλιξης καὶ κατανομῆς τῶν ἀστικῶν οἰκισμῶν στὸ χῶρο

Ἐξετάζοντας τὴν κατανομὴ τῶν οἰκισμῶν πάνω ἀπὸ 2.000 κατ., διαπιστώνουμε πὼς ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός τους, ποὺ συγκεντρώνει καὶ τὸ σημαντικότερο ποσοστὸ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας, εἶναι συγκεντρωμένος στὸ ἀνατολικὸ τόξο τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας (χάρτης 1).[2] Τὸ μεγαλύτερο καὶ πολυπληθέστερο ἐπίσης ποσοστὸ οἰκισμῶν συγκεντρώνεται στὶς πεδινὲς περιοχές, καὶ κυρίως στὴν περιοχὴ κάτω ἀπὸ τὴν ὑψομετρικὴ καμπύλη τῶν 100 μ. Ἤδη τὸ 1961 (πίν. 4), τὸ 54,84% τοῦ πληθυσμοῦ ἦταν συγκεντρωμένο στοὺς 3.073 ἀπὸ τοὺς 11.615 οἰκισμοὺς τῆς χώρας μέσα στὴν καμπύλη τῶν 100 μ., ἐνῶ μέχρι τὰ 400 μ. ἦταν κατανεμημένο τὸ 83,23% τοῦ πληθυσμοῦ, σὲ 6.522 οἰκισμούς. Ἐπισημαίνεται τὸ γεγονός, ὅτι ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἀστικὰ κέντρα (πάνω ἀπὸ 50.000 κατ.) τὰ περισσότερα εἶναι παραθαλάσσια (πλὴν Λάρισας, Ἰωαννίνων, Σερρῶν καὶ Ἀγρινίου). Τὰ περισσότερα ἐπίσης εἶναι σύνθετοι κυκλοφοριακοὶ κόμβοι μὲ δύο τουλάχιστον ἀπὸ τὰ 3 εἴδη μεταφορικῶν δικτύων (χερσαίων, θαλασσίων, ἐναερίων).

Στὴν πορεία τῆς ἐξέλιξης τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἀστικῶν κέντρων, ἀλλὰ καὶ τῶν διαφόρων περιφερειῶν γενικότερα, διαπιστώνουμε οὐσιαστικὲς μεταβολὲς μεταξὺ 1951-1961 καὶ 1961-1971.

1. Ἐνῶ στὴ χρονικὴ περίοδο 1951-61 τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν περιφερειῶν καὶ ἀστικῶν κέντρων τῆς χώρας παρουσίαζε αὔξηση πληθυσμοῦ (μὲ ἐξαίρεση τὴν Κεντρικὴ-Νότια Πελοπόννησο καὶ τὰ αἰγαιοπελαγίτικα νησιά), στὴ χρονικὴ περίοδο 1961-71 παρουσιάζεται ἐντελῶς ἀντίθετη εἰκόνα. Περιοχὲς ἔντονης πληθυσμιακῆς αὔξησης, ὅπως ἡ Θεσσαλία κι ἡ Μακεδονία, παρουσιάζουν στὴν τελευταία χρονικὴ περίοδο ἐντονώτατη μείωση, καὶ μάλιστα ἡ Μακεδονία στὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ καὶ στὰ ἀστικὰ κέντρα της (χάρτες 2 καὶ 3).

2. Παρ' ὅλα αὐτά, τὰ μεγαλύτερα ἀστικὰ κέντρα τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας (μ' ἐξαίρεση τὰ παραπάνω ποὺ ἀναφέρθηκαν), σ' ἀντίθεση μὲ τοὺς χώρους ἄμεσης ἐπιρροῆς τους (τοὺς νομούς), συνέχισαν ν'

1. Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν οἰκισμῶν ἡ Ζάκυνθος μειώθηκε κάτω ἀπὸ τὸ ὅριο τῶν 10.000 κατ. μεταξὺ 1951-1961, ἐνῶ ἀντίστοιχα προστέθηκε ἡ Πτολεμαΐδα.

2. Οἱ χάρτες ποὺ ἀκολουθοῦν ἀποτελοῦν τμῆμα σειρᾶς χαρτῶν ἀπὸ τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ γράφοντος (βλ. (2)).

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. *Κατανομὴ πληθυσμοῦ καὶ οἰκισμῶν κατὰ ὑψομετρικὲς καμπύλες*

Ὑψομετρικὲς καμπύλες	Κατανομὴ οἰκισμῶν Ἀπόλυτοι ἀριθμοὶ	%	Κατανομὴ πληθυσμοῦ Ἀπόλυτοι ἀριθμοὶ	%
Σύνολο	11.615	100,00	8.388.553	100,00
0 - 99	3.073	26,46	4.660.077	54,84
100 - 199	1.906	16,41	1.364.062	16,26
200 - 299	1.309	11,28	577.221	6,88
300 - 399	1.131	9,74	440.017	5,25
400 - 499	938	8,07	331.957	3,96
500 - 599	836	7,20	267.066	3,15
600 - 699	745	6,41	294.125	3,51
700 - 799	586	5,05	220.762	2,63
800 - 899	449	3,86	133.439	1,59
900 - 999	313	2,69	85.507	1,02
1000 - 1099	170	1,46	45.507	0,53
1100 - 1199	103	0,89	23.231	0,28
1200 - 1299	33	0,28	3.375	0,04
1300 - 1399	11	0,09	853	0,01
1400 - 1499	9	0,08	529	0,01
1500 -	3	0,03	1.004	0,01

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Ἀπογραφὴ Πληθυσμοῦ — Κατοικιῶν 1961, τόμος ΑΙ, πίν. IV.

αὐξάνουν καὶ μάλιστα μὲ ἔντονους ρυθμοὺς αὔξησης (χάρτης 4).

Δυστυχῶς, δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιὰ τὶς ἐσωτερικὲς μετακινήσεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας. Μπορεῖ ὅμως κανεὶς νὰ ὑποθέσει βάσιμα (σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐξωτερικὴ μετανάστευση, τὴν ὑπέρμετρη διόγκωση τῆς Ἀθήνας καὶ Θεσσαλονίκης καὶ τὴν ἔντονη αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῶν μεσαίων ἀστικῶν κέντρων), ὅτι ἀντικαθίσταται ὁ πληθυσμὸς στὰ μικρότερα ἀστικὰ κέντρα. Ὑπάρχει, θὰ λέγαμε, μιὰ πληθυσμιακὴ μετάγγιση ἀπὸ τοὺς ἀγροτικοὺς οἰκισμοὺς πρὸς τὴν Ἀθήνα μέσω τῶν μικροτέρων ἀστικῶν οἰκισμῶν. Φυσικά, τοῦτο παράλληλα μὲ τὴν κατ' εὐθεῖαν μετακίνηση πρὸς τὴν πρωτεύουσα ἢ τὴ Θεσσαλονίκη.

3. Οἱ νέες συνθῆκες ποὺ διαμορφώθηκαν στὴν περίοδο 1961-1971 ἐπηρέασαν κατὰ διαφορετικὸ τρόπο τὸ χαρακτήρα τῆς μετανάστευσης στὶς διάφορες περιοχὲς τῆς χώρας. Ἡ μετανάστευση, ἀπὸ «ὑπερπόντια» μέχρι τὸ 1960 (8), μετατράπηκε σὲ «εὐρωπαϊκὴ» (χάρτης 5) καὶ ἐπηρέασε κυρίως περιφέρειες, ὅπως ἡ Θεσσαλία, Μακεδονία, Θράκη, ποὺ κατ' ἐξοχὴ εἶχαν πρὶν μικρὸ μεταναστευτικὸ ρεῦμα, καὶ παρουσίαζαν τὶς μικρότερες ἐσωτερικὲς μετακινήσεις τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ πρὸς τὴν πρωτεύουσα (χάρτες 5 καὶ 6). Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὲς οἱ διαφορὲς τῶν διαγραμμάτων μετανάστευσης, ποσοτικὰ καὶ σὲ μορφή, μεταξὺ τῶν περιφερειῶν τῆς Βόρειας καὶ Νότιας Ἑλλάδας, καθὼς καὶ ὁ διαφορετικὸς βαθμὸς ἐξέλιξής τους μετὰ τὴν προσωρινὴ μείωση τῆς μετανάστευσης τὸ 1967, λόγω τῆς οἰκονομικῆς κρίσης στὴ Δ. Εὐρώπη.

Ἐπισημαίνεται τέλος, ὁ ὑψηλὸς (σ' ἀπόλυτους ἀριθμοὺς) βαθμὸς συμμετοχῆς τῆς Ἀθήνας στὴ μετανάστευση, ποὺ ἐξηγεῖ μέχρις ἑνὸς βαθμοῦ τὶς δομικὲς ἀδυναμίες τῆς προσφορᾶς ἀπασχόλησης ἀκόμα καὶ στὴν πρωτεύουσα.

4. Τὸ παθογενὲς φαινόμενο τῆς μετανάστευσης, ὅπως συνεχίστηκε στὴν περίοδο 1961-1971, καθὼς καὶ ἡ ἔντονη ἐσωτερικὴ μετακίνηση πρὸς τὰ μεσαῖα ἀστικὰ κέντρα καὶ βασικὰ τὴν πρωτεύουσα καὶ τὴ Θεσσαλονίκη, εἶχαν ἀρνητικότατη ἐπίδραση στὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τῶν περιφερειῶν (χάρτες 7, 8).[1] Σὲ μεγάλα τμήματα τῆς χώρας (ὅπως οἱ νησιώτικοι χῶροι, ἡ Κεντρικὴ-Νότια Πελοπόννησος, ἡ Κεντρικὴ-Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα), ὁ παραγωγικὸς πληθυσμὸς ἔχει μειωθεῖ σὲ ἐπικίνδυνο βαθμό. Ἀλλὰ καὶ στὶς ὑπόλοιπες περιοχὲς ἡ κατάσταση ἐμφανίζει ἐπικίνδυνες μεταβολές, ἀκόμη καὶ σ' ἐκεῖνες ποὺ περιλαμβάνουν τὰ σημαντικότερα ἀστικὰ κέντρα τῆς Χώρας (τουλάχιστον σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὸν πληθυσμὸ τῆς περιοχῆς ἄμεσης ἐπιρροῆς τους).

5. Ἡ ἐπικίνδυνη μείωση τοῦ παραγωγικοῦ πληθυσμοῦ τῶν διαφόρων περιφερειῶν κι οἱ ἐντονώτατες διαφοροποιήσεις στὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ μεταξύ τους διαπιστώνονται ἀπὸ τὰ ἑξῆς γεγονότα:

α. Ἀπὸ τὴ σὲ μεγάλο βαθμὸ μείωση τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας, ποὺ προέρχεται κατὰ βάση ἀπὸ τὶς ἀγροτικὲς περιοχὲς (πίν. 5).

β. Ἀπὸ τὴ μεγάλη συγκέντρωση τοῦ πληθυσμοῦ στὰ ἀστικὰ κέντρα, μὲ κυρίαρχους πόλους ἔλξης τὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Θεσσαλονίκη (πίν. 3 καὶ σχ. 9).

γ. Ἀπὸ τὴ μικρὴ αὔξηση (σ' ἀντίθεση μὲ τὶς πιὸ

1. Παρ' ὅλο ποὺ ἡ ἑνοποίηση τῶν ἡλικιῶν 15-45 δὲν παρέχει ἀπόλυτα ἀκριβῆ εἰκόνα γιὰ τὶς ἐπὶ μέρους διαφοροποιήσεις τῶν ἡλικιῶν αὐτῶν, ἐν τούτοις ἡ συγκριτικὴ παρουσίαση παρέχει σαφῆ εἰκόνα τῶν διαρθρωτικῶν διαφοροποιήσεων στὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τῶν περιφερειῶν.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5. *Κατανομὴ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ κατὰ κλάδους οἰκονομικῆς δραστηριότητας*

Οἰκονομικοὶ κλάδοι	Ἐνεργὸς πληθυσμὸς 1961 Ἄτομα	%		1971 Ἄτομα	%	
Γεωργία, Δάση	1.960.446	53,9		1.330.320	40,5	
Μεταλλεῖα, Ὀρυχεῖα	21.510	0,69	19,3	20.980	0,6	25,5
Βιομηχανία	488.577	13,4		539.880	16,4	
Δημόσια Ἔργα	167.364	4,6		255.020	7,8	
Ἠλεκτρισμός, Φωταέριο, Ὕδρευση	19.804	0,6		24.960	0,7	
Ἐμπόριο, Ξενοδοχεῖα Ἑστιατόρια	266.070	7,3	23,6	350.420	10,7	32,1
Μεταφορές, ἐπικοινωνίες	153.867	4,2		213.140	6,5	
Ὑπηρεσίες	439.471	12,1		487.360	14,9	
δὲν δηλώθηκε ἀκριβῶς	121.492	3,3		61.800	1,9	
Σύνολο	3.638.601	100,0		3.283.800	100,0	

Π Η Γ Η: ΕΣΥΕ.

πάνω ἔντονες μεταβολὲς) τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας στὴν περίοδο 1961-71 (4,1%) σὲ σχέση μὲ τὴν περίοδο 1951-1961 (9,9%).

6. Γιὰ τὴ διάρθρωση τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων καὶ τὴ δομὴ τῆς ἀπασχόλησης στὰ ἀστικὰ κέντρα, δὲν ὑπάρχουν πρόσφατα στοιχεῖα. Σὲ μιὰ προσπάθεια διερεύνησης ἀπὸ σχετικὰ παλιότερα στοιχεῖα, προκύπτουν τὰ ἑξῆς:

α. Στὰ περισσότερα ἀστικὰ κέντρα κυριαρχοῦν μὲ σημαντικὴ συμμετοχὴ ὁ δευτερογενὴς καὶ τριτογενὴς τομέας (χάρτης 10). Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν ὁρισμένα μικρὰ ἀστικὰ κέντρα, ὅπως ἡ Ἀμαλιάδα, ἡ Κατερίνη, ἡ Βέροια, ἡ Κομοτηνή, τὸ Διδυμότειχο, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν ἔντονη ἀπασχόληση στὸν πρωτογενῆ τομέα.

β. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὰ μικρὰ ἀστικὰ κέντρα, ποὺ διαγράφουν ἕνα τόξο ἀκτίνας 80 χμ. γύρω τους (π.χ. Χαλκίδα, Νάουσα, Ἔδεσσα κλπ.), ἀξιόλογες βιομηχανικὲς συγκεντρώσεις παρουσιάζουν κυρίως ἡ Πάτρα, ὁ Βόλος, τὸ Ἡράκλειο καὶ λιγότερο ἡ Λάρισα, ἡ Καβάλα, ἡ Καλαμάτα, τὸ Αἴγιο, ἡ Σῦρος καὶ ἡ Ρόδος (χάρτες 11, 12). Τονίζεται ὅμως ὅτι (ἐκτὸς τῆς Ἀθήνας, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Βόλου) ἡ βιομηχανία ἐντοπίζεται στοὺς κλάδους εἰδῶν διατροφῆς καὶ καταναλωτικῶν εἰδῶν ἢ σὲ τελείως ἐξειδικευμένες βιομηχανίες (π.χ. καπνός, ὑφαντουργεῖα).

γ. Σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὰ μεγέθη τῶν βιομηχανικῶν μονάδων, διαπιστώνουμε ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τὴ Θεσσαλονίκη, τὴν Πάτρα, τὸ Βόλο, τὴ Λάρισα καὶ τὰ ἀστικὰ κέντρα ἐξειδικευμένης βιομηχανικῆς ἀπασχόλησης, τὰ ὑπόλοιπα ἀστικὰ κέντρα περιλαμβάνουν μικρὲς μεταποιητικὲς μονάδες 1-5 ἀπασχολουμένων, ποὺ βασικὰ σκοπὸ ἔχουν νὰ καλύψουν τὶς τοπικὲς ἀνάγκες τους (χάρτης 13).

δ. Σχετικὰ μὲ τὴ δομὴ τοῦ τριτογενῆ τομέα, ἂν καὶ δὲν ὑπάρχουν ἀναλυτικὰ στοιχεῖα, θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ διαπιστώσει, χωρὶς πιθανότητες μεγάλης ἀπόκλισης, πῶς, ἐκτὸς τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ σύνολο τῶν ὑπόλοιπων ἀστικῶν κέντρων περιλαμβάνει ὑπηρεσίες (δημόσιες, τραπεζιτικές, μικρὲς ἰδιωτικές), ἐμπόριο καὶ σὲ εἰδικὲς περιπτώσεις τουρισμό, ποὺ καλύπτουν βασικὰ τοπικὲς ἀνάγκες σὲ ἐπίπεδο νομοῦ (ἐκτὸς ἀπὸ ὁρισμένες δικαστικές, θρησκευτικὲς ἢ εἰδικὲς ὑπηρεσίες περιφερειακοῦ ἐπιπέδου).

7. Ἂν θέλουμε νὰ διατυπώσουμε μιὰ ὑπόθεση γιὰ τὴ σημερινὴ περιφερειακὴ διάρθρωση τῆς ἀπασχόλησης καὶ τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων στὰ ἀστικὰ κέντρα, θὰ λέγαμε, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν χάρτη 14, ὅτι ἡ ἀνισόμερη κατανομὴ Ἀθήνας-Θεσσαλονίκης καὶ περιφερειακῶν ἀστικῶν κέντρων, ἔχει διευρυνθεῖ. Τοῦτο προκύπτει, σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν Ἀθήνα, κι ἀπὸ μερικοὺς χαρακτηριστικοὺς ἀριθμούς: (9)

— Τὸ 1963 ἡ πρωτεύουσα περιλάμβανε τὸ 27,5% τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τὸ 46,5% τῶν ἀπασχολουμένων στὴ βιομηχανία.
— Τὸ 1969 ἀντίστοιχα 32,7% καὶ 45%.
— Τὸ 1971 συγκέντρωνε τὸ 64,0% τῶν ἀπασχολουμένων στὴ βαρειὰ καὶ τὸ 56,5% τῶν ἀπασχολουμένων στὴν ἐλαφριὰ βιομηχανία.
— Τὸ 1971 συγκέντρωνε τὸ 46% τῶν καταστημάτων χονδρικοῦ ἐμπορίου, τὸ 59,6% τῶν ἀπασχολουμένων σ' αὐτὸ καὶ τὸ 58,5% τῶν ἀπασχολουμένων στὸ λιανικὸ ἐμπόριο.
— Τὸ 1971 συγκέντρωνε τὸ 69,5% τῶν ἀπασχολουμένων στὰ γραφεῖα καὶ τὸ 50% στὰ γραφεῖα βιομηχανιῶν.
— Τὸ 1967 κατανάλωνε τὸ 41% τῆς συνολικῆς ἠλεκτρικῆς ἐνέργειας τῆς χώρας καὶ τὸ 32,5% ἀντίστοιχα τοῦ τομέα τῆς κατοικίας.

— Τὸ 1963 ἤδη συγκέντρωνε τὸ 64% τῆς καταναλωτικῆς δύναμης τῆς χώρας καὶ συμμετέχει σήμερα μὲ 65% τοῦ δηλωμένου εἰσοδήματος.
— Τὸ σύνολο τῶν Τραπεζῶν ἔχουν τὴ βασικὴ ἕδρα τους στὴν Ἀθήνα.
— Ἡ Ἀθήνα συγκεντρώνει τὸ 50% τῶν νοσοκομειακῶν κλινῶν, τὸ 60% τῶν γιατρῶν καὶ πάνω ἀπὸ 50% τῶν ἐξειδικευμένων γιατρῶν.

Στὴ σημερινὴ ἐξέλιξη τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, μὲ τὴ διεύρυνση τοῦ χάσματος τῆς ἀνισόμερης ἀνάπτυξης μεταξὺ κέντρου καὶ περιφερειῶν καὶ τῶν περιφερειῶν μεταξύ τους, διαπιστώνεται συνεχὴς ἐγκατάλειψη τῶν μικρῶν οἰκισμῶν, ἀρχικὰ τῶν ὀρεινῶν, βαθμιαῖα τῶν ἡμιορεινῶν καὶ σ' ὁρισμένες περιπτώσεις καὶ τῶν πεδινῶν περιοχῶν. Πρέπει νὰ τονισθεῖ, ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς οἰκισμοὺς αὐτούς, δημιουργημένοι μέσα ἀπὸ συνθῆκες προκαπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ἔχουν ἐκπληρώσει σήμερα τὸν ἱστορικό τους ρόλο καὶ οἱ πιθανότητες διατήρησής τους εἶναι ἐλάχιστες. Σὲ πολλὲς μάλιστα περιπτώσεις ἐπιβάλλεται ἡ ἐγκατάλειψή τους.Τὸ πρόβλημα βέβαια ποὺ παρουσιάζεται σήμερα εἶναι, ὅτι στὶς σχέσεις τῆς δομῆς τοῦ οἰκιστικοῦ πλέγματος τῆς χώρας, ὅπως αὐτὲς διαμορφώνονται, ἡ ἐγκατάλειψη τῶν μικρῶν οἰκισμῶν ἀποτελεῖ λιγότερο τὴν ἀναγκαία συνέπεια τῆς ἐκπλήρωσης τοῦ ἱστορικοῦ τους ρόλου καὶ περισσότερο ἕνα ἀνεξέλεγκτο σύνδρομο φαινόμενο τῶν διαλυτικῶν τάσεων ποὺ ἀναπτύσσονται στὴν περιφέρεια.

Ἡ βασικὴ παράμετρος ποὺ χαρακτηρίζει τὸ σύστημα τοῦ οἰκιστικοῦ πλέγματος ἐκφράζεται μὲ τὴ σχέση:

α) Πρωτεύουσα = ἐθνικὸ κέντρο ὑπηρεσιῶν καὶ συγκεντροποίησης τοῦ κεφαλαίου,
β) Θεσσαλονίκη = διαπεριφερειακὸς πόλος συγκέντρωσης ὑπηρεσιῶν καὶ κεφαλαίου,
γ) Ὑπόλοιπα ἀστικὰ κέντρα = κέντρα ὑπηρεσιῶν ποὺ ἐξαρτιῶνται ἀπὸ τὸ κέντρο καὶ ἐλέγχουν ἕνα χῶρο ἄμεσης ἐπιρροῆς (τάξης νομοῦ), ποὺ οἱ μικροὶ τὸν οἰκισμοὶ διαλύονται καὶ ἐγκαταλείπονται σὲ βαθμὸ ἀνάλογο μὲ τὴν ἀπόσταση ἀπὸ τὰ ἀστικὰ αὐτὰ κέντρα.

γ. *Γενικὲς τάσεις ἐξέλιξης*

Ἡ παραπέρα ἐξέλιξη τῆς διάρθρωσης τοῦ ἑλληνικοῦ οἰκιστικοῦ δικτύου δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἰδωθεῖ μέσα στὴν ἐξέλιξη τῶν παραγωγικῶν σχέσεων τοῦ ἑλληνικοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ. Ἡ προσπάθεια ἑπομένως διερεύνησης αὐτῆς τῆς μελλοντικῆς πορείας πρέπει ἀπαραίτητα νὰ λάβει ὑπ' ὄψη της ὁρισμένες νέες συνθῆκες ποὺ θὰ μεταβάλουν ἐνδεχομένως σημαντικὰ τὸ σύνολο τῶν σχέσεων βάσης καὶ ἐποικοδομήματος. Οἱ συνθῆκες αὐτὲς ἀφοροῦν τὶς διαγραφόμενες τάσεις διαφοροποίησης τῆς συσχέτισης τῶν περιφερειακῶν καὶ μητροπολιτικῶν κέντρων, ποὺ μεταφράζονται σέ:

— μετατόπιση τοῦ κεφαλαίου ἀπὸ τὸ κέντρο στὴν περιφέρεια, ἡ ὁποία ἑπομένως ἐμφανίζει ἐντεινόμενους ρυθμοὺς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης
— παράλληλη ἀνακοπὴ τοῦ μεταναστευτικοῦ ρεύματος ἀπὸ τὴν περιφέρεια στὸ κέντρο καὶ παλιννόστηση τῶν ξένων ἐργατῶν στοὺς τόπους προέλευσής τους.

Γιὰ τὴν Ἑλλάδα, οἱ μεταβολὲς αὐτὲς θὰ σημάνουν μεταξὺ ἄλλων ὅτι:

— θὰ πρέπει νὰ γίνουν οὐσιαστικὲς ἐπιλογὲς γιὰ τὴ χωροθέτηση τῶν βιομηχανικῶν συγκεντρώσεων
— θὰ ὑπάρξει ἀνάγκη ἀντιμετώπισης τοῦ προβλήματος ἀπασχόλησης τῶν μεταναστῶν ποὺ θὰ ἐπιστρέψουν, καὶ κατὰ συνέπεια πρόβλεψης τοῦ τόπου ποὺ θὰ ἐγκατασταθοῦν
— θὰ μετακινηθεῖ ἐνδεχομένως πρὸς τὴν Ἑλλάδα μεγάλος ἀριθμὸς ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ἀπὸ τὸ νότο, ποὺ θὰ δημιουργήσει ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀνταγωνιστικὲς τάσεις στὸ ἐπίπεδο ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας
— θὰ αὐξηθοῦν σημαντικὰ οἱ ἀνάγκες γιὰ κοινωνικὲς παροχές, οἱ ὁποῖες φυσικὰ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀρχίσουν νὰ ἀντιμετωπίζονται ὅταν τὸ πρόβλημα πάρει ἐκρηκτικὴ ὀξύτητα
— θὰ αὐξηθεῖ ὑπερβολικὰ ὁ τομέας τῶν ὑπηρεσιῶν, ποὺ ἤδη στὴ χώρα παρουσιάζει δυσανάλογη ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους κλάδους διόγκωση
— θὰ δημιουργηθοῦν ἔντονες ἐσωτερικὲς μετακινήσεις πληθυσμοῦ πρὸς μελλοντικοὺς πόλους ἕλξης.

Οἱ γενικὲς αὐτὲς ἐκτιμήσεις, ποὺ ὁδηγοῦν στὴν παραδοχὴ οὐσιαστικῶν διαφοροποιήσεων στὴ μελλοντικὴ περιφερειακὴ διάρθρωση τῆς χώρας, θέτουν συγχρόνως ἕνα ἐρώτημα: Ἄν, δηλαδή, οἱ στόχοι ποὺ θὰ τεθοῦν καὶ ἡ ἐπιλογὴ ποὺ θὰ γίνει γιὰ τὸν προσανατολισμὸ τῆς πολιτικῆς τῆς περιφερειακῆς ἀνάπτυξης, θὰ διαμορφώσουν μιὰ ἄλλη ἀντίληψη γιὰ τὴν ἐξισορρόπηση τῶν ἀντιθέσεων στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ἢ θὰ ἐντείνουν τὴν ἀνισόμερη ἀνάπτυξη ἀνάμεσα στοὺς τομεῖς, τοὺς κλάδους καὶ τὶς περιοχὲς καί, ἑπομένως, θὰ ὁλοκληρώσουν τὰ διαλυτικὰ φαινόμενα ποὺ ἐμφανίζει ἡ περιφέρεια.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(1) Ὁπωσδήποτε, σὰν χρήσιμα βοηθήματα ποὺ θὰ συνέβαλλαν σὲ μιὰ προσπάθεια καθολικῆς θεώρησης τοῦ προβλήματος ἀναφέρονται μεταξὺ ἄλλων:

α. ΚΕΠΕ, *Χωροταξικὸν Σχέδιον Ἐθνικοῦ Δικτύου Οἰκισμῶν*, Ἀθήνα, 1967.

β. Β. Kayser, *Ἡ ἀνθρωπογεωγραφία τῆς Ἑλλάδος*, ΕΚΚΕ, Ἀθήνα,α' ἔκδ. 1964, β' ἔκδ. 1968.

γ. Ξ. Ζολώτας, *Ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανοποιήσεως*, Ἀθήνα, 1926, β' ἔκδοση 1964.

δ. Μ. Χουλιαράκης, *Γεωγραφική, διοικητικὴ καὶ πληθυσμιακὴ ἐξέλιξις τῆς Ἑλλάδος*, ΕΚΚΕ, Ἀθήνα, 1973.

ε. Ν. Ψυρούκης, *Ἱστορικὸς χῶρος καὶ Ἑλλάδα*, Ἔκδ. Ἐπικαιρότητα, 1973.

στ. Ν. Ψυρούκης, *Τὸ Νεοελληνικὸ παροικιακὸ φαινόμενο*, Ἔκδ. Ἐπικαιρότητα, 1974.

ζ. Γ. Κορδᾶτος, *Ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος*, Ἔκδ. Μπουκουμάνη, 1972, α' ἔκδ. 1931.

η. Γ. Κορδᾶτος, *Ἡ ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Κεφαλαιοκρατίας*, Ἔκδ. Ἐπικαιρότητα, 1972, α' ἔκδοση 1930.

θ. Κ. Μοσκώφ, *Θεσσαλονίκη 1700-1912*, ἔκδοση Στοχαστής, 1973.

ι. Κ. Μοσκώφ, *Ἡ ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ συνείδηση στὴν Ἑλλάδα 1830-1909*, Ἔκδοση 1972, β' ἔκδοση 1974.

κ. *Οἶκον. Ταχυδρόμος*, «Εἰδικὸ ἀφιέρωμα γιὰ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφή», τεῦχος 992, Ἀθήνα, 1973.

λ. Κ. Βεργόπουλος, *Τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα τῆς Ἑλλάδος*.

μ. Ν. Πουλαντζᾶς, *Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία καὶ οἱ κοινωνικὲς τάξεις*.

ν. Α. Ἐλεφάντης, *Ἡ ἐπαγγελία τῆς χαμένης ἐπανάστασης*, Ἔκδ. Ὁλκός, 1975.

ξ. J. Michael, *Entwicklungsüberlegungen und - initiativen Zum Stadtplan von Athen nach dessen Erhebung zur Hauptstadt Griechenlands*. Dissertation, Aachen, 1969.

ο. Κ. Μπίρης, *Τὰ πρῶτα σχέδια τῆς Ἀθήνας*, Ἀθήνα, 1933.

(2) P. Loukakis, *Regionale Strukturprobleme in Griechenland unter Berucksichtigung des wachsenden Industrialisierungsprozesses*. Dissertation, Aachen, 1976.

(3) Βλ. (2) Ἐπίσης: Π. Λουκάκης, «Προβλήματα τῆς περιφερειακῆς δομῆς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου», Περιοδ. *Πολίτης*, τεῦχος 3, 1976.

(4) P. Loukakis, (βλ. 2), Πίν. 5, 6, 7. Ἐπίσης Ι. Πολῦζος, «Ἡ πολεοδομικὴ διαμόρφωση μετὰ τὴν πλημμύρα τῶν προσφύγων» (βλ. (1) κ.).

(5) P. Loukakis καὶ Ι. Πολῦζος (4) καὶ (2).

(6) Ξ. Ζολώτας βλ. (1) γ καὶ *Οἶκον. Ταχυδρόμο* (1) κ.

(7) α. B. Ward, *Ἡ Ἑλληνικὴ Περιφερειακὴ Ἀνάπτυξις*, ΚΕΠΕ, Ἀθήνα, 1963.

β. Γ. Κουτσουμάρης, *Ἡ μορφολογία τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας*, ΚΕΠΕ, Ἀθήνα, 1963.

γ. Ο.Β.Α., *Γενικὴ ἐπισκόπησις τῆς Ἑλληνικῆς Βιομηχανίας*, Ἀθήνα, 1962.

(8) B. Kayser, βλ. (1) β.

(9) Βλ. (2) καὶ Κλ. Γεράρδη-Λεοντίδου, *Ταξινόμησις ἑλληνικῶν πόλεων*. Ἐργασία στὰ πλαίσια τῆς μελέτης «Ἔρευνα πολεοδομικῶν προτύπων» τοῦ ΣΠΕ στὴν Ἕδρα Πολεοδομίας τοῦ ΕΜΠ.
Ἐπίσης Γ. Χαϊδόπουλος, *Διαμόρφωση τοῦ συγκεντρωτισμοῦ στὸ Λεκανοπέδιο Ἀττικῆς*.
Διάλεξη ποὺ δόθηκε στὶς 10-11-76 στὰ πλαίσια δημοσίων συζητήσεων τοῦ ΣΑΔΑΣ.

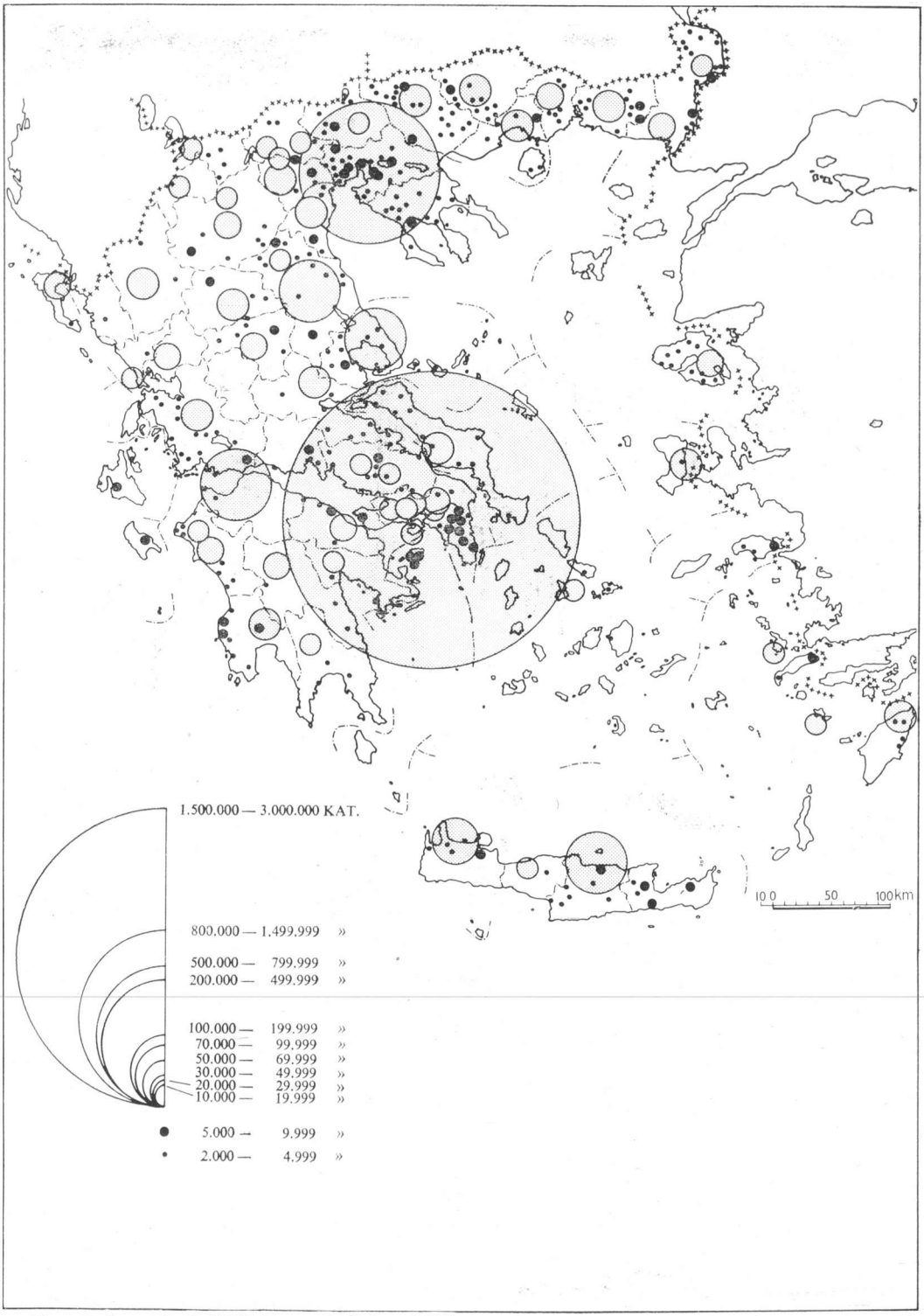

Σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τῆς ΕΣΥΕ, Ἀπογραφὴ πληθυσμοῦ 1971.

ΑΥΞΟΜΕΙΩΣΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΝΟΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΕΩΝ ΜΕ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟΥΣ ΑΠΟ 10.000 ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ, 1951-1961 (Κ2)

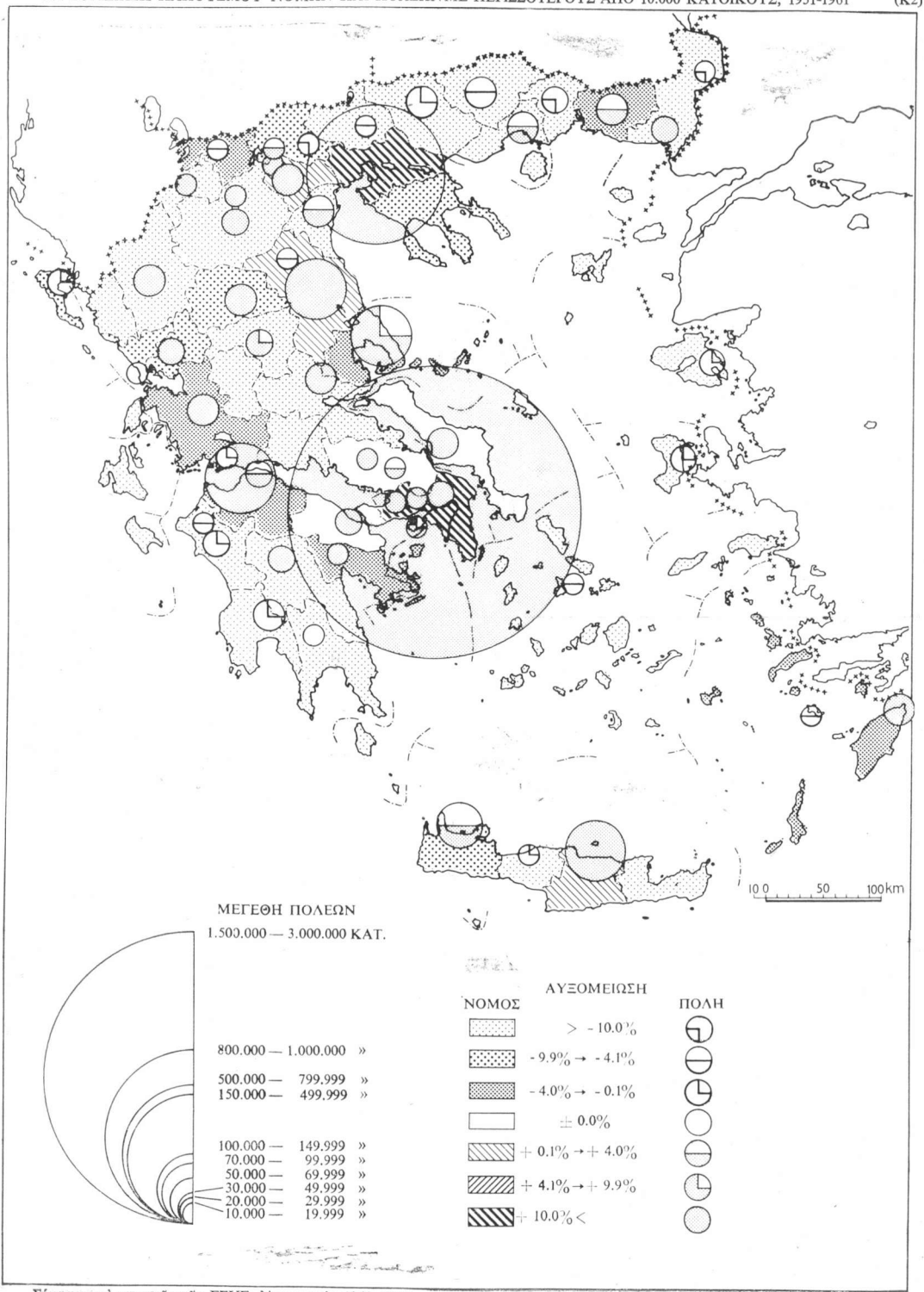

Σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τῆς ΕΣΥΕ, Ἀπογραφὲς 1961, 1971.

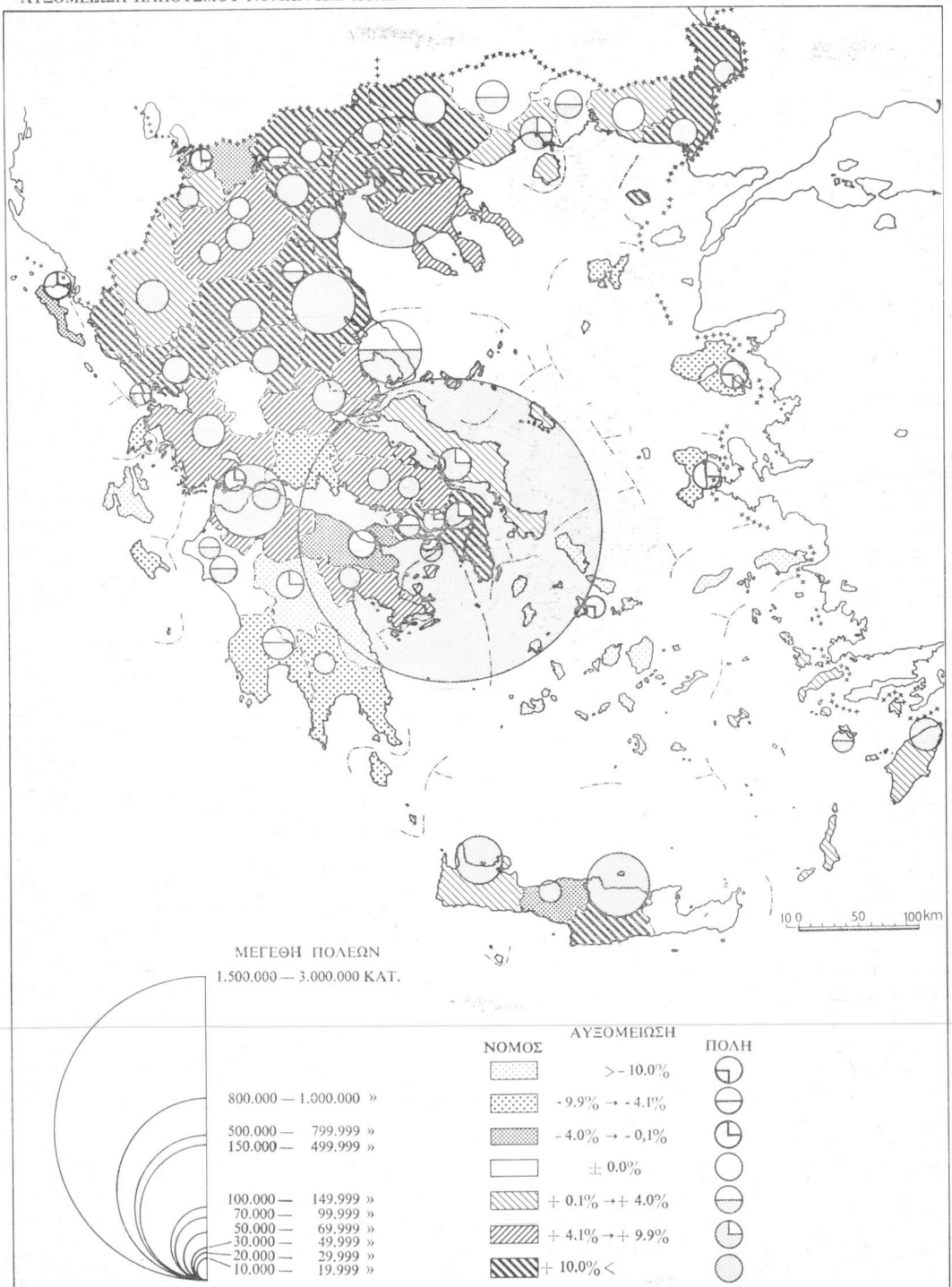

Πηγή: ΕΣΥΕ, Ἀπογραφὲς 1961, 1971.

ΑΞΟΝΕΣ ΕΞΑΡΤΗΣΕΩΝ ΣΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΟΙΚΙΣΜΩΝ

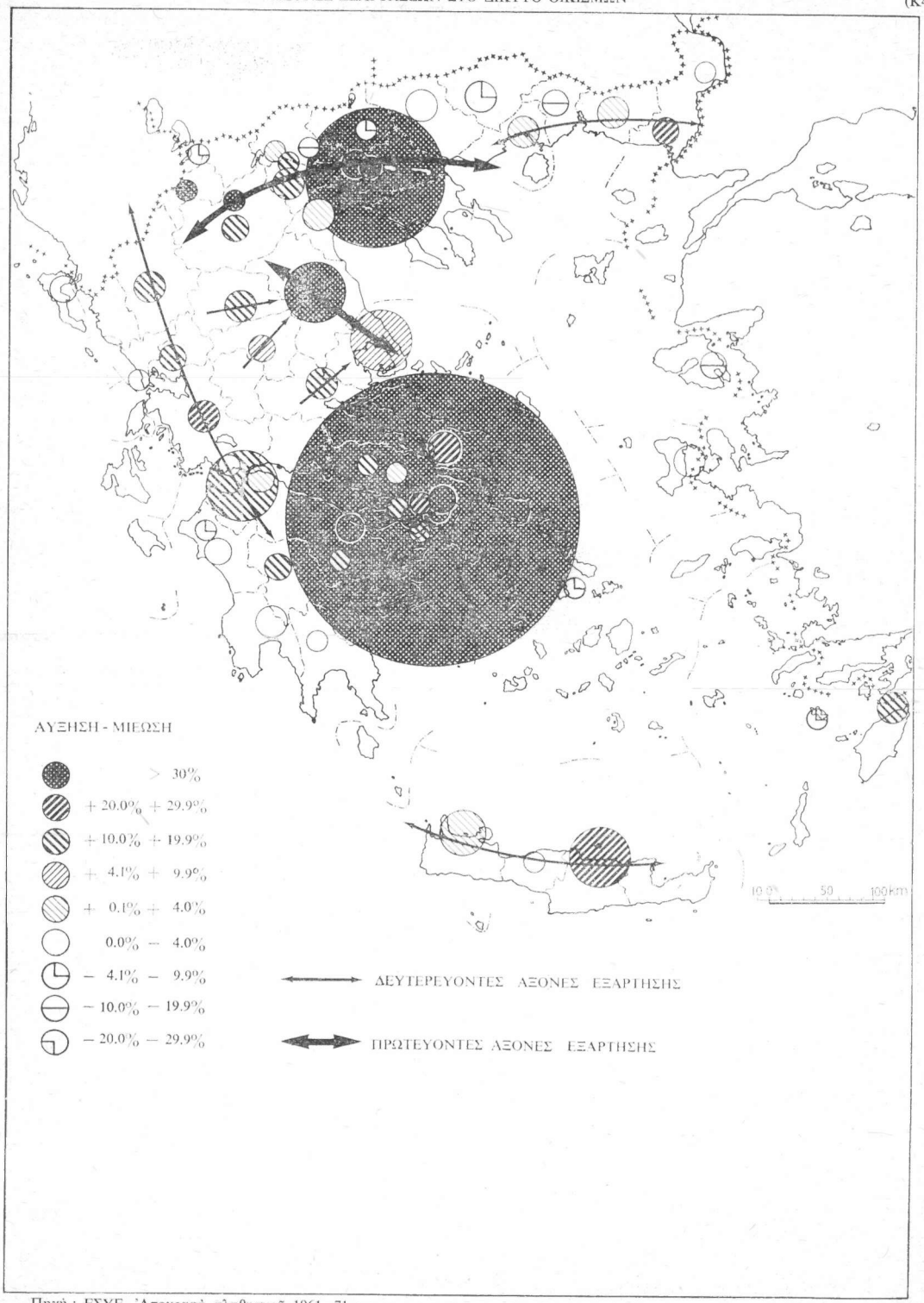

Πηγή : ΕΣΥΕ, Ἀπογραφὴ πληθυσμοῦ 1961 - 71.
ΚΕΠΕ, Σχέδιον προτύπου μακροχρονίου ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος, 1972. Χωροταξικὴ μελέτη ἐθνικοῦ δικτύου ἀστικῶν κέντρων, Ἀθήνα 1965.

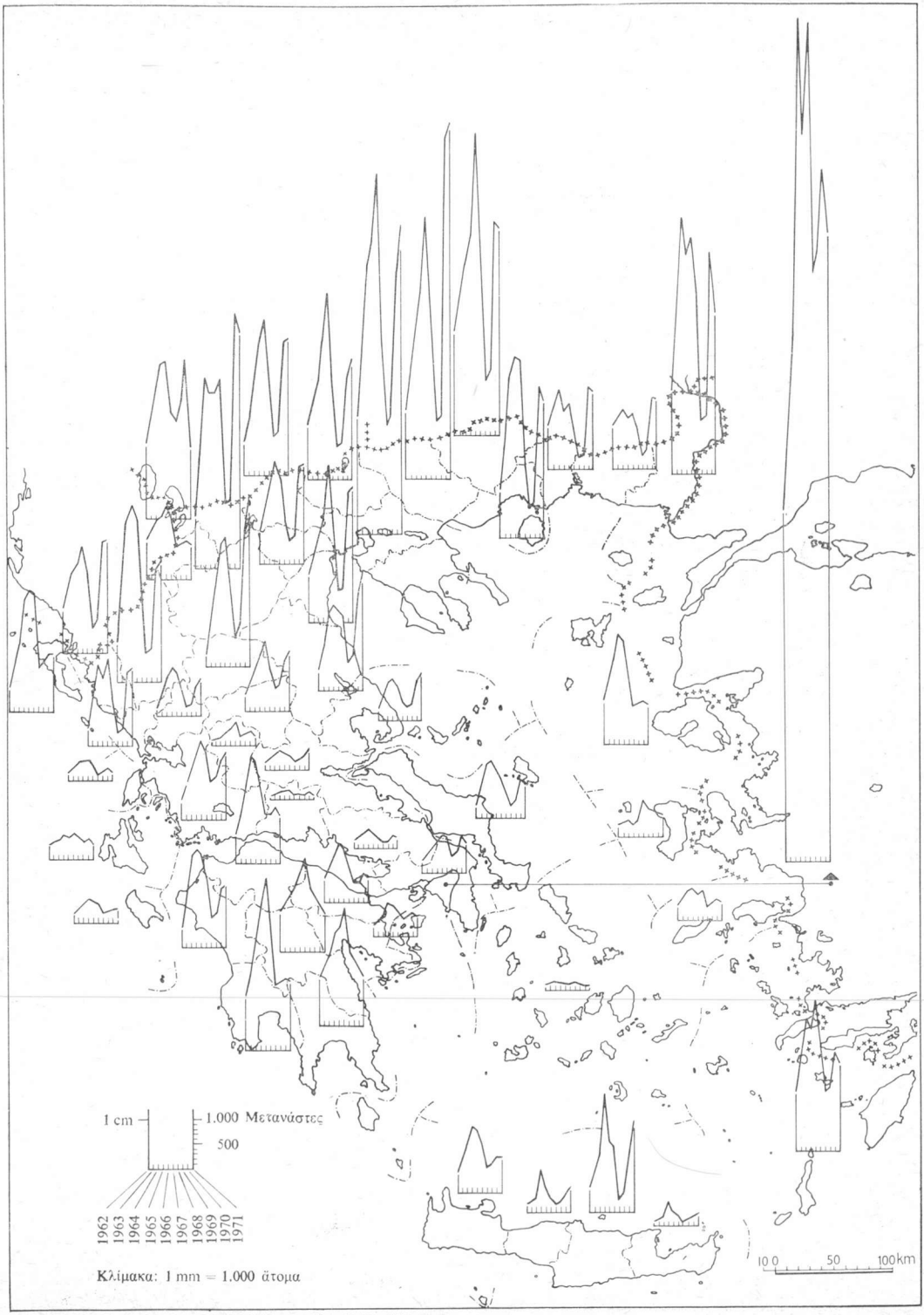

Σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τῆς ΕΣΥΕ, Ἐπετηρίδες 1963 - 1972.

ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ, 1956 - 1959 (Κ6)

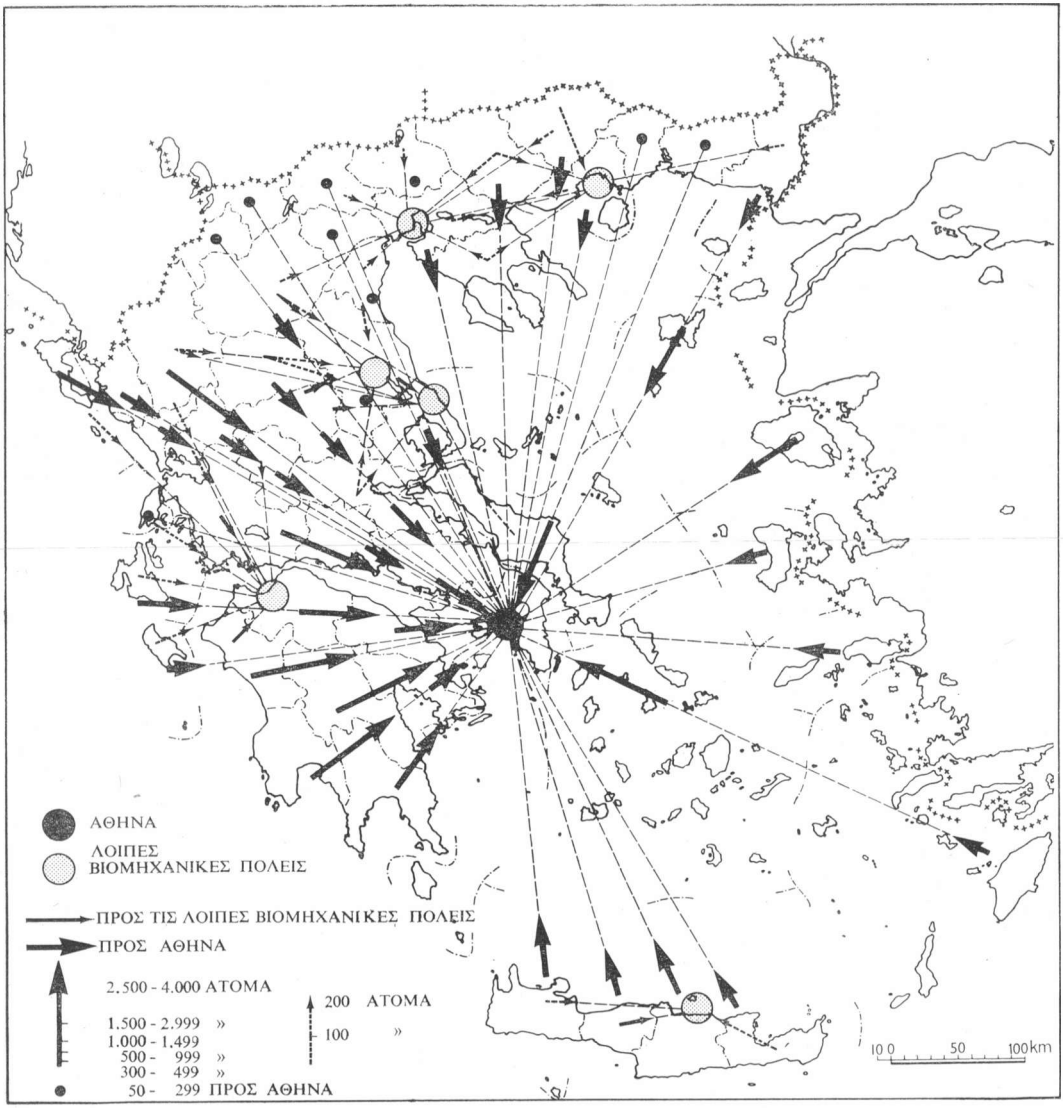

Σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τῶν ΚΟΕ, ΕΣΥΕ, ΚΚΕΑ, «Οἰκονομικὸς καὶ κοινωνικὸς ἄτλας τῆς Ἑλλάδος», Ἀθήνα 1964.

ΠΥΡΑΜΙΔΕΣ ΗΛΙΚΙΩΝ ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΥΣ, 1961 (Κ7)

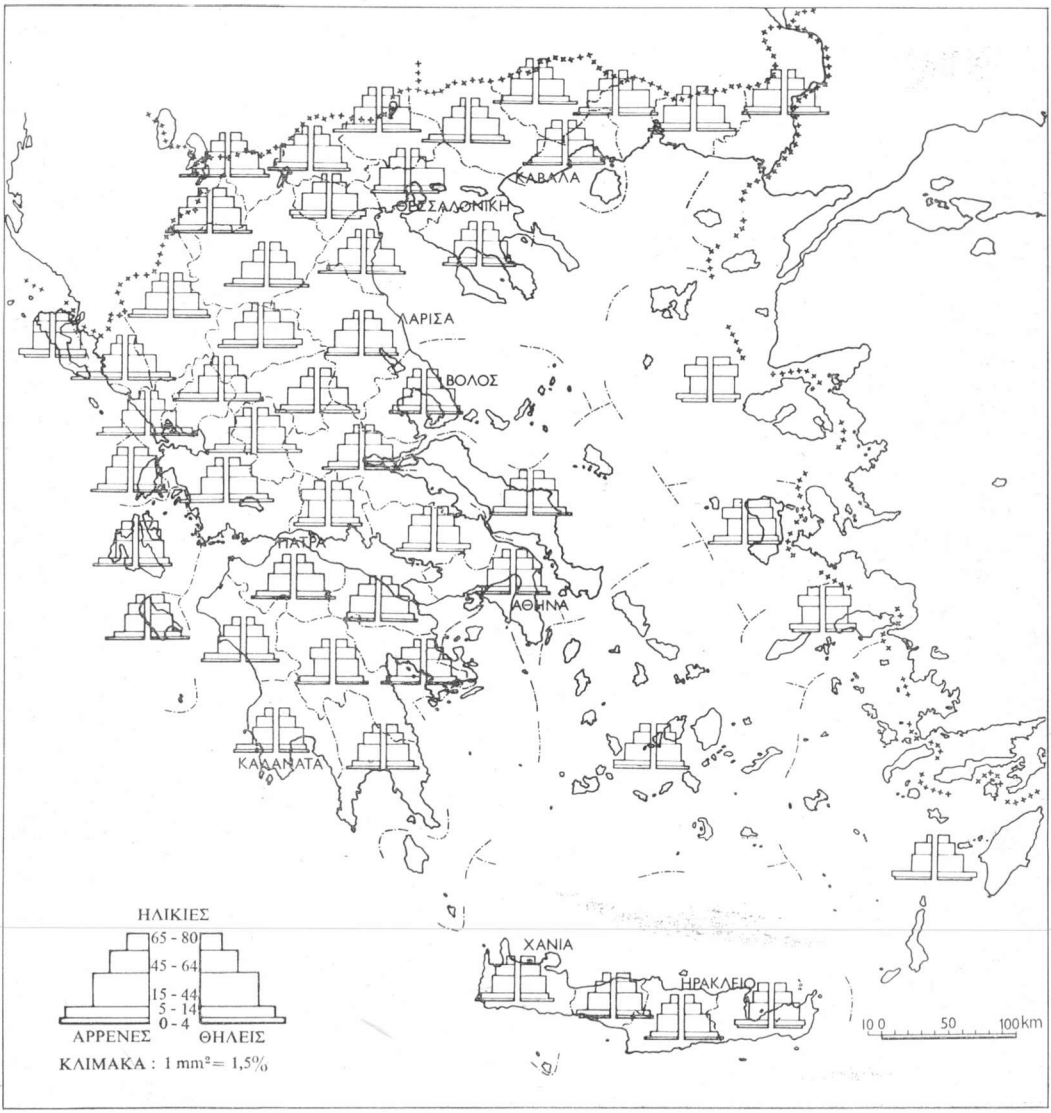

Σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τῆς ΕΣΥΕ, Ἀπογραφὴ πληθυσμοῦ 1961.

ΠΥΡΑΜΙΔΕΣ ΗΛΙΚΙΩΝ ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΥΣ, 1971 (Κ8)

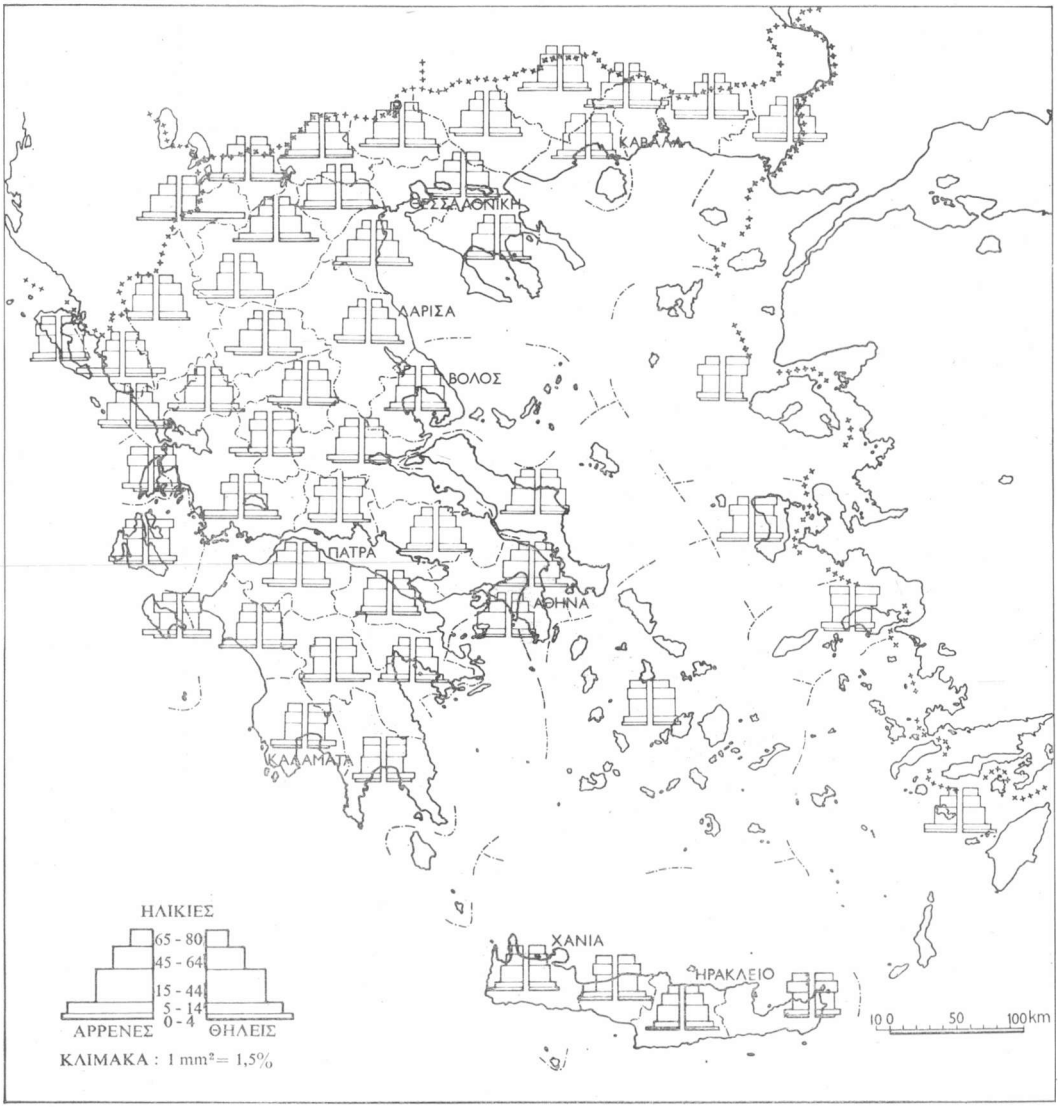

Σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τῆς ΕΣΥΕ, Ἀπογραφὴ πληθυσμοῦ 1971.

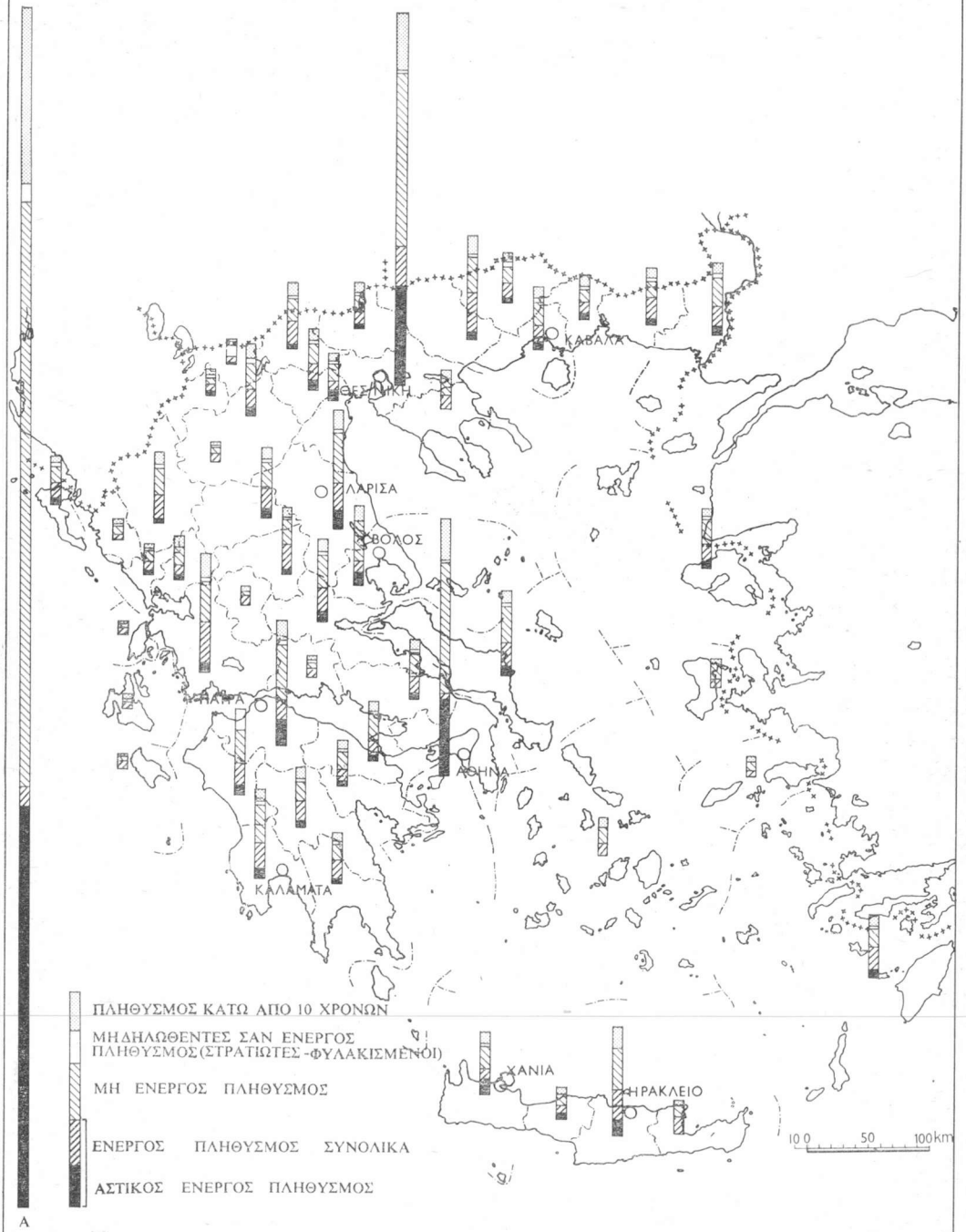

Α : ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΚΛΙΜΑΚΑ : 1 mm = 2.000 ἄτομα

Σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τῆς ΕΣΥΕ, Ἀπογραφὴ πληθυσμοῦ 1971.

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΕΝΕΡΓΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΚΑΤΑ ΟΙΚΟΝ. ΤΟΜΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΟΛΕΙΣ ΜΕ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟΥΣ ΑΠΟ 10.000 ΚΑΤ.1961 (Κ10)

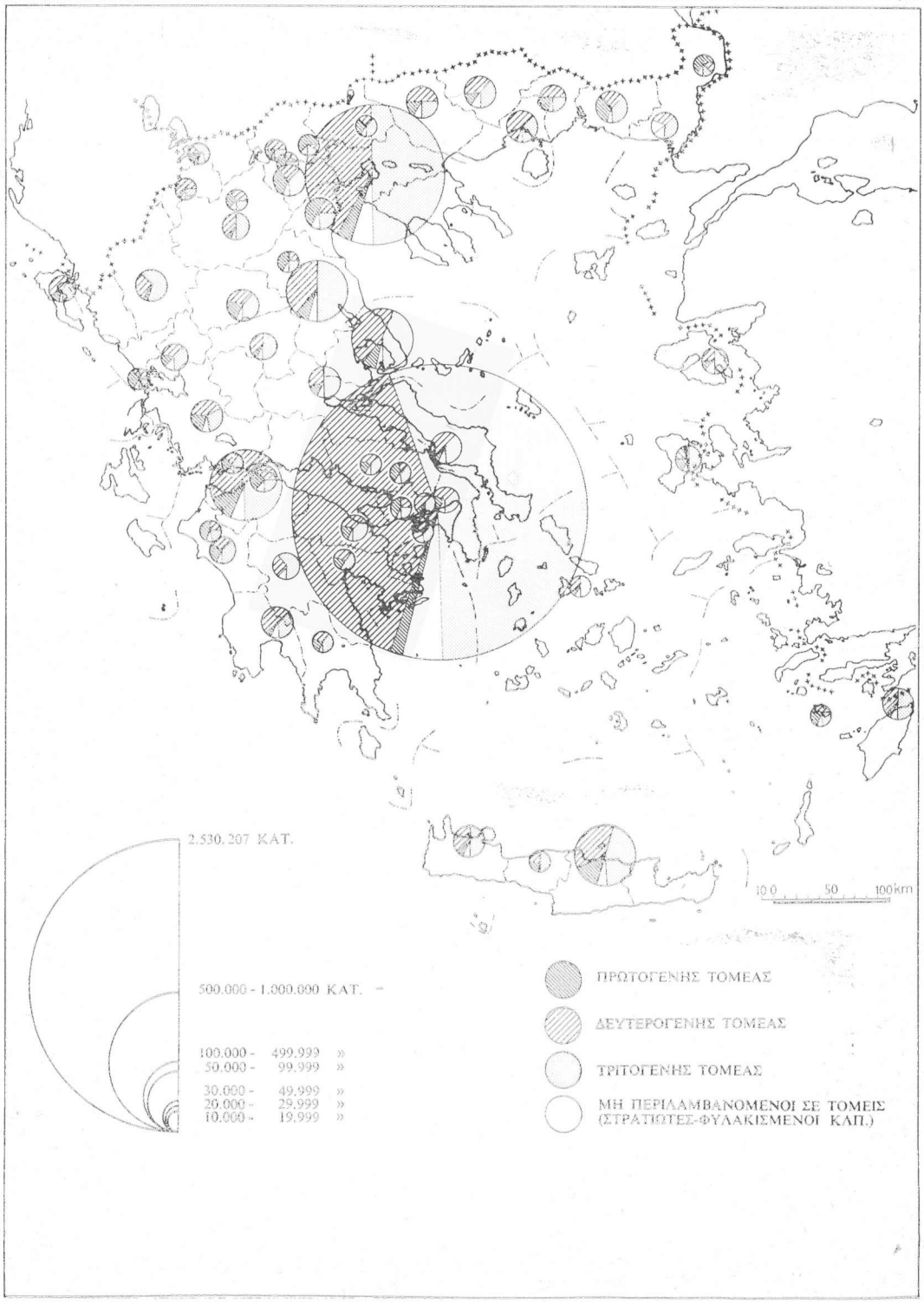

Π η γ ή : Χωροταξική μελέτη τοῦ «Ἐθνικοῦ δικτύου ἀστικῶν κέντρων», Ἀθήνα 1967.

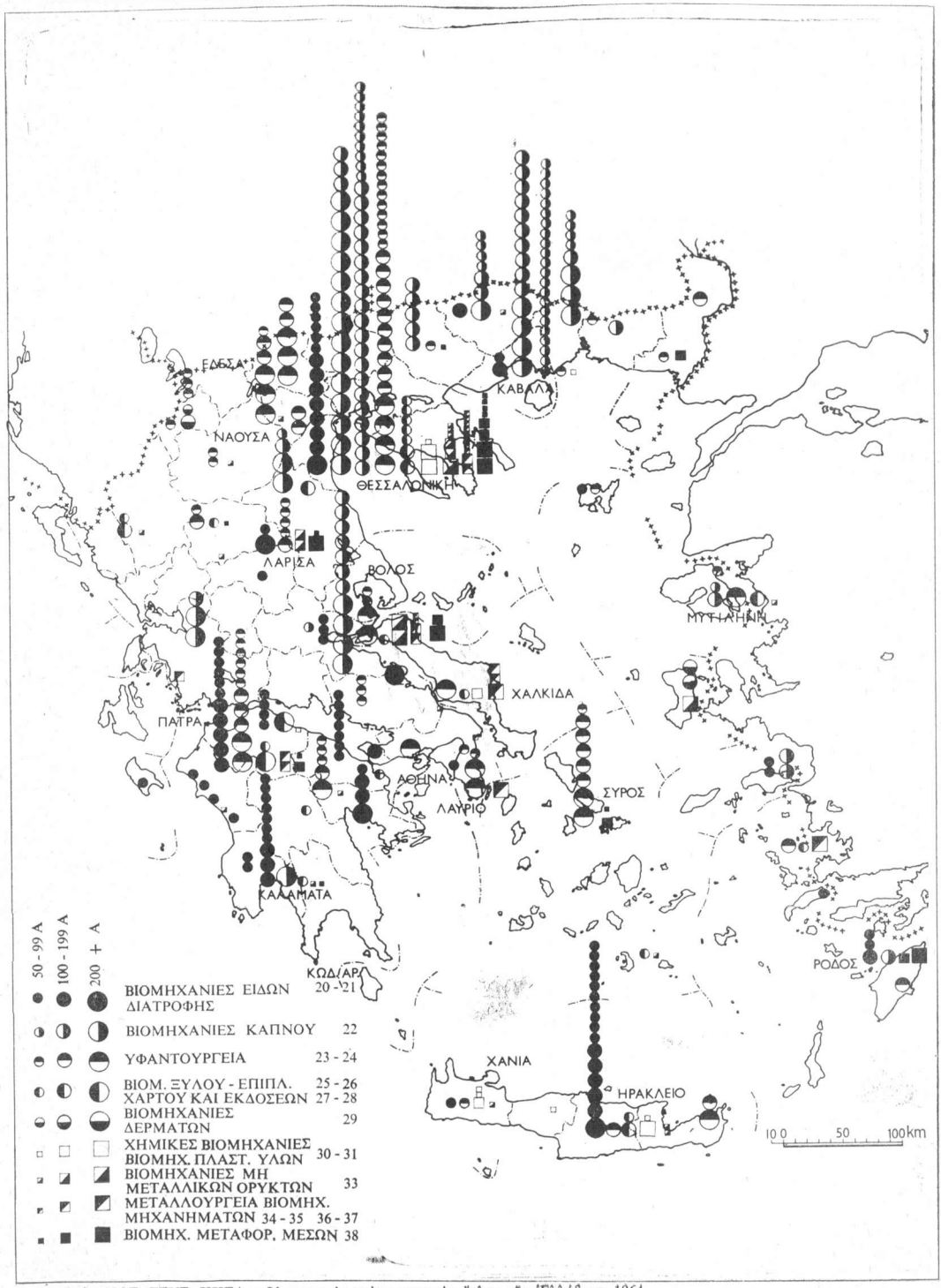

Πηγή: ΚΟΕ, ΕΣΥΕ, ΚΚΕΑ, «Οἰκονομικὸς καὶ κοινωνικὸς ἄτλας τῆς Ἑλλάδος», 1964.

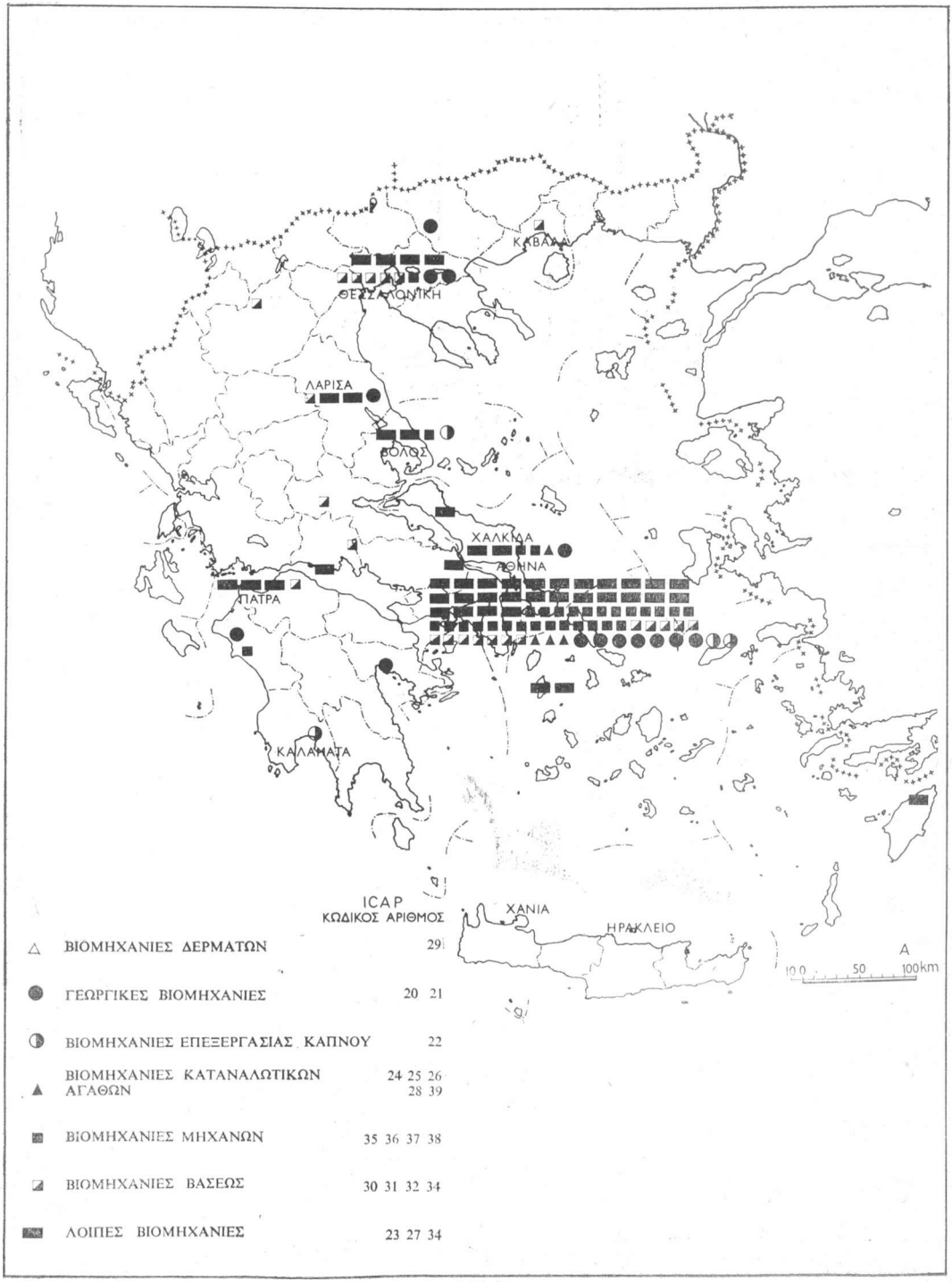
ΚΑΒΑΛΑ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΛΑΡΙΣΑ
ΒΟΛΟΣ
ΧΑΛΚΙΔΑ
ΑΘΗΝΑ
ΠΑΤΡΑ
ΚΑΛΑΜΑΤΑ
ΧΑΝΙΑ
ΗΡΑΚΛΕΙΟ
Α
100 50 100km
ICAP
ΚΩΔΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ ΔΕΡΜΑΤΩΝ 29
ΓΕΩΡΓΙΚΕΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ 20 21
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΠΝΟΥ 22
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ 24 25 26 28 39
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ ΜΗΧΑΝΩΝ 35 36 37 38
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ ΒΑΣΕΩΣ 30 31 32 34
ΛΟΙΠΕΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ 23 27 34

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΥΣ, 1963 (Κ13)

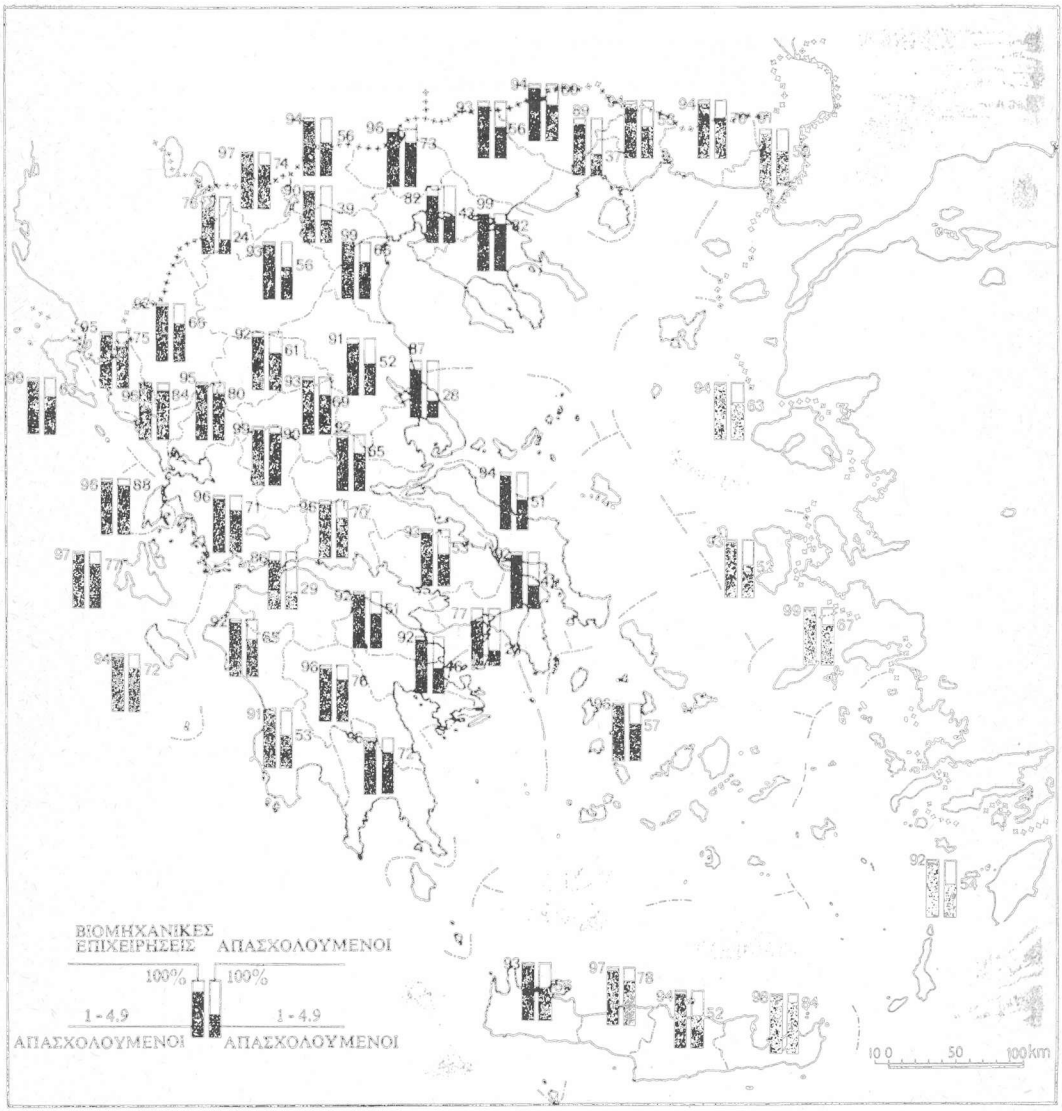

Σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τῆς ΕΣΥΕ, Βιομηχανικὴ ἀπογραφὴ 1963.

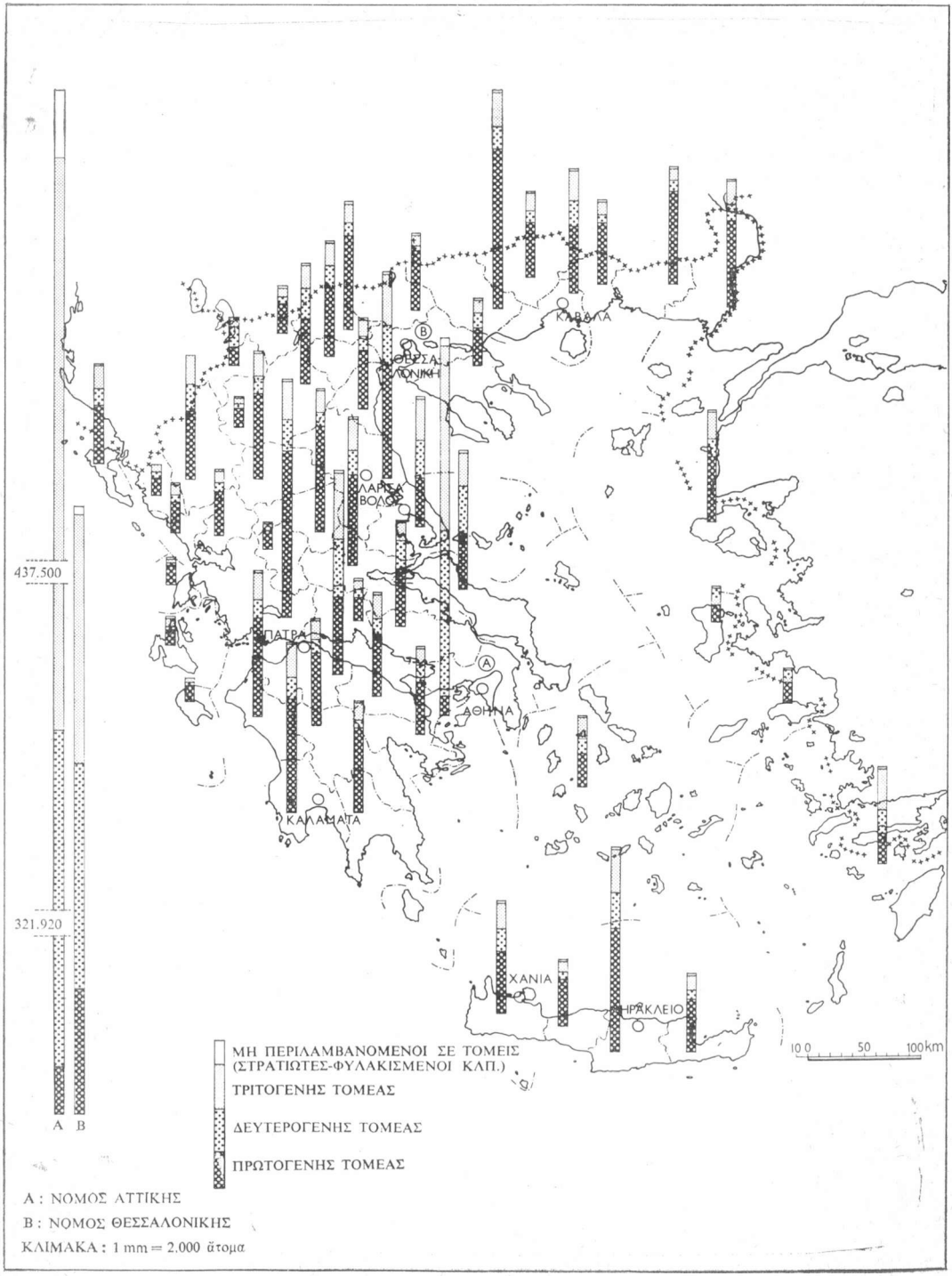

Σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τῆς ΕΣΥΕ, Ἀπογραφὴ πληθυσμοῦ 1971.